

Sultan I. Ahmed Han'a Ait Haremeyn'le İlgili Arapça Bir Vakfiye

A Waqf (Foundation) Document Dated 1025/1616 by the Ottoman Sultan Ahmed I Related to Haramayn

Mustafa L. Bilge¹

öz

Bu makalenin konusu Osmanlı Sultanı I. Ahmed'in (1603-1617) Hac yollarına ve Haremeyn'e müteveccih hizmetler içeren Arapça Vakfiesinin (1025/1616) incelenmesidir. Orijinali Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan Vakfiye hakkında daha önce bir neşir yapılmamış olması dikkat çekiyor. III. Mehmed'ten sonra Osmanlı tahtına geçen I. Ahmed Mısır'daki emlakı (Haslar) gelirlerini tahsis ederek Kahire'de tesis ettiği bu vakıfla Şarkıyye, Mansure ve Garbiyye gibi yerlerden elde edilecek gelirleri Haremeyn halkının ve hacca gidenlerin rahat ve emniyetleri için sarfedilmesini şart koşmuş, yine bu amaç etrafında su yollarının ve kanallarının temizlenmesini istemiştir. Mekke'de kurulan imaretlerde Mısır'dan deşişe adı altında gelen kuru gıdaların Haremeyn'de pişirilerek halka dağıtılması ve Darüşşifa denilen tıp merkezlerinde hacılara sağlık hizmetlerinin verilmesi vakfiye gereği olarak zikredilmiştir. Kabe'nin içindeki bazı düzenlemeler yapılması, Kabe'nin yıkılmaya yüz tutmuş iki duvarının tamiratının ele alınması, bu operasyon için İstanbul'da yapılan ve vakfiyede nitak olarak adlandırılan gümüş kaplanmış bakır kuşakların Kabe duvarlarına monte edilmesi sağlanmıştır. Sellerden sonra tehlike arzeden zezem kuyusunun ağzına bir bilezik hazırlanarak monte edilmiştir. Bütün bu mimari operasyonların başında Hassa mimarlarından Başmimar Hasan Efendi'nin bulunduğu görüyoruz. Kurulan bu vakıfların üst yönetimi dönemim Mısır Valisi Ahmet Paşa'ya emanet edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sultan I. Ahmed, Haremeyn, Mekke ve Medine'deki mescidler, Mizâb, Arapça vakfiye, hac yolları, deşişe, zezem, Ka'be duvarları tamirâtı

ABSTRACT

This article examines a waqf (foundation) document dated 1025/1616 by the Ottoman Sultan Ahmed I (1603-1617), which establishes services towards Hajj roads and Haramayn (i.e., sacred mosques in Meccah and Medinah). It is noteworthy that there have been no previous publications about this document, the original of which is in the Archive of the Topkapı Palace Museum. Ahmed I allocated his income from Egypt, including from places such as Sharqiyyah, Mansure and Garbiyyah, to be spent for the

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Mustafa L. Bilge (Prof. Dr.), İslâm Araştırmaları
Merkezi, İstanbul, Türkiye
E-posta: mlbilge@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9750-1850

Başvuru/Submitted: 02.03.2020
Revizyon Talebi/Revision Requested:
04.03.2020
Son Revizyon/Last Revision Received:
06.03.2020
Kabul/Accepted: 12.03.2020

Atıf/Citation: Bilge, Mustafa L. Sultan I. Ahmed Han'a Ait Haremeyn'le İlgili Arapça Bir Vakfiye. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 10/1, (Mart 2020): 65-101.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2020.697006>

comfort and safety of the people of Haramayn and pilgrims who wanted to perform Hajj (pilgrimage). For this purpose, a request was made to clean the waterways, water supplies and channels. The waqf document asks for the dry food (dasheeshah) transferred from Egypt to be cooked in the soup kitchens (imaratkhanas) established in Mecca. The prepared food was distributed to the people in Haremeyn and pilgrims through these soup kitchens. The waqf established medical centers (Dar-u-Shifa) to provide health services to the pilgrims. It made arrangement to repair two walls of Kaaba, which were about to collapse, by installing silver-plated copper belts (called Nitak in the waqf document) built in Istanbul. To eliminate the danger posed by the Zamzam well after heavy rains and floods, a bracelet was built again in Istanbul and mounted in the mouth of the well. All these construction efforts were led by the Chief Architect Hasan Efendi, one of the personal architects of the Sultan (Hassa). The management of this waqf was entrusted to the Governor of Egypt Ahmet Pasha.

Keywords: Sultan Ahmad I, Meccah, Waqf Documents, Arabic Waqf Documents, pilgrimage (hajj) roads, dry foods, dasheesha, soup-kitchen (imarat-khâna), dâr-ul-shifa (hospital)

EXTENDED ABSTRACT

This paper is on an Arabic Wakfiya dated 1025/1616 issued by Ottoman Sultan Ahmad I. (from 1603 to 1617). The original copy of the Wakf documents is available among the documents in the Ottoman Archive in Kağıthane, Istanbul¹. Ottoman Sultan Ahmad I decided to prepare a separate Wakfiya in Egypt with his personal properties (Khawass-ı Padishahî) as revenue – generating properties for this wakf. Through the Wali (Governor) of Egypt Ahmad Pasha acting on behalf of the Sultan he arranged the registration of his Wakf in the Sharia Court at Cairo. The aim of the Wakf was to bring some comfort to the pilgrims on their way to Mecca at their final destinations, i.e., Ka'ba and Arafat. Awkaf (the plural of Wakf) are considered as a separate unit operating independently under the administration of Mutawallees, in the present terminology of the Board of Trustees, upon their registrations. They collect the income coming from the assets belonging to awkaf and with this income the endowments beneficiaries in Haramain are subsidized (Haramain is the collective name given to the sacred mosques at Mecca and Madinah).

The Mutawallees were sometimes called Nâzır and they were appointed by the owner of the wakf in the beginning, but in later times they were appointed by the higher authorities. In the Awkaf of Haramain the highest authority is “Agha of Dârüsse’âde at the Sultans’ Saray.” He held the highest position in the Haramain Awkaf and the yearly financial reports (muhâsebe-i vâridât ve mesârifât) were submitted to him. Mutawallee was responsible to observe that the “shart-ı wâkıf” (the conditions of the waqf) were satisfied in the expenditures. Payments were made according to the programme designed and put forward by the rules designated in Wakfiya. When the Agha of Dâr-üse’âda makes the necessary control of the payments indicated in the financial report, first he double-checks and controls whether any beforehand indication was made by the endowment documents. Sometimes these financial reports are submitted for a couple of years or more. It seems that there had been a double examinations and corporate responsibility throughout this process.

¹ Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Dosyaları [TS. D.], No: 7004, tarih: 1025/1616.

Sultan Ahmad I. was a very pious man and apart from his awkaf we present here he established numerous religious foundations. We would like to highlight here that he constructed one of the most famous mosques in İstanbul known by his name: the Sultanahmet (Blue) Mosque. Its opening ceremony was a magnificent occasion in 1617². All these awkaf show that he was very helpful towards the Muslims to feel free and comfortable in their prayers and visits to the Haramain area. He also pledged the full treatment to the Christians during their tour of Jerusalem and while visiting the famous Sepulchre there³.

Sultan Ahmed I, was also a good poet and wrote in a poetical works towards the Prophet Muhammad to express his feelings:

“I wish I had put your foot-prints on my head as my crown”

Some of his other works in and around Ka’ba (at the Haram of Mecca) and its neighbourhood: All of these repairs done at Haram and Ka’ba were undertaken by the report from Ameer of Mecca the Shareef because starting such repair works in Ka’ba could have been quite a risky undertaking. Therefore, long discussions took place in İstanbul among the ‘Ulama (The Religious Scholars) and it needed necessary care and attention to appoint an experienced architect. To name a few of such projects:

1. He furnished the Ka’ba with many ornaments like “Mizâb-ul-Rahma” on top of the Ka’ba such as the water spout for the rain water which comes down from the Roof of Ka’ba. Even today the Turkish people call it the “Golden Gutter” because it was made of gold in İstanbul and fixed over the old gutter. During this operation a repair of the roof was also carried out⁴.
2. Repairs of the two walls of Ka’ba: As we have seen before, starting a new repair or any alterations at Ka’ba could be a quite risky undertaking and, therefore, a full report was needed from the Ameer of Mecca about the problem asking for a solution. One such problem reported was in two walls of the Ka’ba; one at the western side and the other one in the eastern side. Sultan Ahmed I. invited the notables to a gathering. Some of them were in the opinion that Ka’ba should be demolished and rebuilt again. This would have been the most reliable way to solve the problem. Whereas, the other group proposed that the walls should be strengthened by supporting girdles or iron belts (known as “Nikât” in the Arab histories and in Turkish “Kuşak”) and that would resolve the issue without causing any disturbances. With the latter solution, no prayers (salat) would be interrupted and nobody would be disturbed. So, they chose

2 For this event please see my article: Mustafa L. Bilge, “Sultanahmed Camii ve Külliyesinin Açılış Merâsimi”, *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla; Büyük İstanbul Tarihi*, thk. H. İbrahim Düzenli, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. ; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2015), 231.

3 see Johann Wilhelm Zinkeisen, *Treaty with Venice*, vol. III., p.447, Turkish translation by Nilüfer Epeçli, İstanbul, (2011).

4 Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdülmelik eş-Şafii Asımi, *Semtü'n-Nücumü'l-Avali fi Enbai'l-Evail ve'l-Tevali*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz (Beirut, 1998).

the second peaceful way to use girdles to surround the wall with strong iron belts or copper plated with silver. But to construct such a heavy and bulky material like this would be achievable only in İstanbul and most probably at Tarsâne-i 'Âmire (the Royal Arsenal). But then the problem was how to carry all of these materials all the way to Mecca. The story about carrying these heavy metals by camels and the welcoming ceremonies at their arrival has been narrated by many historians who were present among the welcoming people in 1611⁵.

3. Renovation of the four corners (al-Makâmât al-Arba'a): The four corners devoted to four major Islamic Schools were available around Ka'ba at the time of the Ottomans. They were Hanafî, Shafî'î, Hanbalî and Malikî schools or as they were called "al-Mazâhib el-Erba'a." These corners were renovated in the year 1013/1604 during the time of Sultan Ahmad I.
4. The well of Zamzam and its cover: The sacred well of Zamzam is located a little further from the centre of Makâm el-İbrâhîmî at the Ka'ba. According to the reports from the Ameer of Mecca there was a danger around the Zamzam, especially after a flood which used to happen in Mecca once in a while. The sudden increase in the level of Zamzam water would cause a great danger for the people who tried to get ablution or drink some Zamzam water from the well directly. In the upper part, the Zamzam well had a circular basin around the curb-stone of the well. The basin was wide but not very deep. But after the flood, the level of water would increase and create danger for the people. Many accidents and unwanted events took place during or right after the floods. Therefore, the problem was reported to İstanbul and at the end of the consultations among the professionals such as Mimâr Başî (head of the architects) and others they decided to construct a lid on top of Zamzam well to prevent such incidents. This lid was again constructed in İstanbul and send to Mecca for the implementation of the project.
5. The water coming from Arafat and joining another water canal from Hunayn reached the city of Mecca. The project was initiated and implemented by Sultan Sulaiman el-Kanûnî, the great grandfather of Sultan Ahmad I (Ahmed's father was Sultan Mehmed III, and his father was Sultan Murad III, and his grandfather was Sultan Sulaiman). The great project of sending Arafat water to Mecca was something farfetched at the beginning and with the passage of time the canals carrying the water became full of mud and needed some cleaning. So, during the time of Ahmad I. a new project was initiated to clean the canals of both Arafat waters and the waters of 'Ayn Zubaida which brought water to Arafat. As a matter of fact, the new project initiated by the Sultan Ahmad I. covered both 'Ayn Zubaiyda and Kânûnî projects. When they were

5 See; for instance, Ali b. Taceddin b. Takıyyüddin Sincari, *Menâihü'l-Kerem fî Ahbari Mekke ve'l-Beyt ve Vülâti'l-Harem*, thk. emil Abdullah Muhammed el-Misri (Mekke: Câmîatu Ümmi'l-Kurâ, 1998).

completed and the water reached Mecca many local poets wrote some poems depicting this amazing event. ‘Alî ‘Abdulkadir el-Taberî wrote the following poetical works;

“Fe kultu hâzâ al-‘Âm târîhahu,
Karrat ‘Uyûn ul-Nâsi bi’l-Mâ-i.”

Giriş

Haremeyn halkına ve dinî yapılarına karşı Osmanlı hanedan üyeleri ve üst düzey yöneticilerinin aşırı hürmet ve ilgileri bilinen ve kabul edilmiş olan bir gerçektir. Makalemizin konusu Osmanlı padişahlarından Sultan I. Ahmed Han'ın (1603-1617) Kahire'de vekâlet yolu ile hazırlattığı ve orijinali Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde D. 7004 numarada kayıtlı neşredilmemiş vakfiyesidir. Tesis edilen vakfın ana hedefi hac yollarındaki zor şartları kolaylaştırmak ve Haremeyn halkının yaşam sıkıntılarını azaltabilmek için yardım sunabilmektir. Ayrıca Haremeyn'de görülen hizmet ehline de bu vakıfların gelirlerinden bir kısım ödeme yapılması öngörülmektedir. Vakfiye şu anda Topkapı Sarayı'ndaki Osmanlı Arşivi'ndeki diğer belgelerle birlikte İstanbul Kâğıthane'de yeni adı ile Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'na nakledilmiştir. Çalışmamızda belge işaretlerine işaret ederken bu yeni şekli kullanacağız. Dolayısıyla vakfiyeyi arayanlar onun buradaki yeni yerine bakmalıdırlar.

Arşivlerde Arapça Belgeler

Arşivlerde Osmanlı döneminde düzenlenmiş Arapça vakfiyelerin sayısı bir hayli fazladır. Arapça olarak düzenlenmiş vakfiyelerin yanında “Mahzarlar”, “Hüccetler”, “Menşurlar”, her sene “Surre Emîni” ile Mekke Emîri Şerîf'e gönderilen nâmeler önemli yer tutar. Mahzar bilindiği üzere Osmanlı coğrafyasında halkı Arapça konuşan bölgelerden doğrudan en üst yöneticilere (Padişaha, Sadrazama vs.) gönderilen ve bir nevi bölgedeki idârî personelle ilgili rahatsızlıkları belirten şikâyetnâmeler olup, bölge halkının ileri gelenlerinin imzalarını taşırlar. Ayrıca yine Arapça olarak komşu devlet reislerine yazılmış olan “Nâme-i Humâyûnlar” yani padişah mektupları değişik fonlarda göze çarpar ve bunlar “Hâkim-i Fas” veya “Hâkim-i Umân” hitaplarıyla başlayan yazışmalardır. Bir o kadar da karşı taraftan gelen Arapça yazışmalar bulunur. İlk tayinlerinde Mekke emîrlere ve Kırım hanlarına gönderilen bu tür nâmeler “menşûr” adını alırlar ki, bunlar yeni tayinleri dolayısıyla onlara yapmaları gereken görevlerini bildirirler. Bunlar, günümüzdeki karşılığı “görev tanımı” diyebileceğimiz belgelerdir. Arapça belgeler konusu ile ilgili birkaç bilgi daha sunmak faydalı olacaktır.

1876 yılında Sultan II. Abdülhamid tarafından ilan edilen “Kânûn-ı Esâsî” Osmanlı coğrafyasında yaşayan müslüman ve gayr-i müslim halk tarafından olumlu karşılandı. Mekke-i Mükerrreme'de ulemâ ve eşrâf bu tebriklere katılarak İstanbul'a Arapça ve uzunca bir tebrîknâme göndermişlerdir⁶. Bu gerçekten hem tebrik belgesi hem de bir tecdîd-i 'ahd yani yenilenen bir bağlılık belgesidir. O bakımlardan kayda değer olan bu belge Arapçadır. Son padişahlar döneminde olan bu belge yanında Kanûnî Sultan Süleyman döneminde yine İslâm ülkelerinden ve bu defa Hindistan müslümanlarından Arapça bir belge daha gelir. Bu defa Hind müslümanları Kânûnî'den yardım talep etmektedirler. Deniz yolu ile Hicaz'a giden hacılar yollardaki Portekiz korsanları tarafından soyulmakta ve hatta öldürülmektedirler. Hac yollarında emniyet olmadığı için hacı adayları her türlü zulme maruz kalmaktadırlar. Babası

6 bk. Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Esas Evrakı [Y.E.E.], No. 70, 70. Tarih: 1294/1277

Sultan I. Selim döneminde Hilâfet görevini üstlenen Osmanlı Padişahı Sultan Süleyman Kânûnî bunun bilinci içindedir ve gereğini yapmaya çalışır. Padişah'tan yardım talebinde bulunan bu belge de Arapça olarak arşivde bulunmaktadır⁷. Osmanlı Devleti padişahları devletin klasik döneminde ve belki de daha sonraları Arapça'yı belgelerinde daha çok kullanır oldular. Sultan II. Bayezîd özellikle medresesi ve imârethânesi için düzenlediği vakfiyede⁸, kardeşi Sultan Mustafa ve oğulları Abdullah ve Alemşâh ruhlarını şâd etmek için hazırlattığı vakfiyede Arapça'yı tercih etmiştir⁹. Sultan II. Bayezîd döneminin devlet adamlarından Sinan Paşa padişahın kendisine Rumeli'de bağışlamış olduğu arazileri düzenlediği Arapça bir vakfiye ile toplumun hizmetine tahsis etmeyi seçmişti. Kanûnî'nin torunu Sultan III. Murad Manisa'da bulunan eserleri için hazırlattığı vakfiyede Arapça'yı kullandı. Yine Sultan III. Mehmed'in oğlu ve makalemizde neşredilen vakfiyenin sahibi Sultan I. Ahmed devri saraylılarından Bî-zebân (Dilsiz) Çerkes Ağa 1260 altın hibe ederek kurduğu vakıfta (para vakfı) Arapça'yı tercihi etti. Elimizde bulunan hüccetlerle (satın alma ve satış belgeleri) ilgili kayıtların çoğu Arapça olması aynı geleneğin devamı mahiyetinde gibi görünüyor¹⁰.

Sultan I. Ahmed tarafından vekâlet yolu ile Mısır'da hazırlanmış olan Arapça vakfiye padişah tarafından İstanbul'da Sultanahmed meydanında (o günkü adı ile Hipodrom meydanı) yaptırılmakta olan muhteşem camiinin açılışından bir yıl önce gerçekleşmiştir. Vakfiyelerde kısa tarifiyle bilindiği üzere birinci kısımda istenilen görevlerin yapılabilmesi için gelir getirecek vakfedilen yerler, ikinci kısımda ise “şart-ı vâkıf” dediğimiz yani bu tahsis edilen gelirlerin harcanacağı yerler gösterilir. Vakfiye düzeni kısaca bu şekilde gelişmiş olup gelir getirme maksadı ile yerler vakfedilmesi yerine ortaya bir nakit para konması halindeki vakfiyeler “Para Vakıfları” adını almışlardır. Bir de kitap vakfı yolu ile tesis edilen vakıflar vardır ki ona misal olarak İstanbul Fatih'teki Ali Emîri Kütüphanesi'nde bulunan kitapları gösterebiliriz. Genel olarak vakıfların yöneticileri “Mütevellîler” olup onlar da Nâzırlara karşı sorumludurlar. Mütevellînin sahip olması gereken vasıflar ve görevleri hakkında vakfiyelerin çoğunda özel bir iş tanımı vardır¹¹. Görev ve sorumluluk benzeri ifadeler hemen her vakfiyede bulunur. Mütevellîler her sene veya birkaç senede bir defa olmak üzere vakfın muhâsebe raporlarını kontrol için ilgili makama sunarlar. Bu vakfiyenin tanzim edildiği senelerde en üst yetkili olarak Mısır Mîrlivâsı Ahmed Bey gözüküyor. Nitekim aynı zata burada ele aldığımız vakfiyeden bir yıl önce tarihli belgede (1024/1615) ona yine benzer görevin verildiğini görüyoruz. Söz konusu belgede Kanûnî Sultan Süleyman, Memlûklü sultanlarından Kayıtbay ve Sultan Çakmak gibi vakıf sahiplerinin en yüksek yetkilisi olarak yine bu şahsın adı karşımıza çıkıyor. Ancak bu

7 bk. Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Evrakı [TS. E.], No: 855, 27, tarih: 971/1563

8 bk. Osmanlı Arşivi (BOA), Maliyeden Müdevver Defterler [MAD.], No: 7706

9 bk. Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Dosyaları [TS. D.], No: 7009. Tarih: 909/1503

10 bk. Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Evrakı [TS. E.], No: 853, 52, tarih: 992/1585; Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Evrakı [TS. E.], No: 1078, 9, tarih: 997/1588; Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Evrakı [TS. E.], No: 1255, 51, tarih: 1009/1600.

11 bk. Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Dosyaları [TS. D.], No: 6947, Sultan III. Murad 984/1576 tarihli Arapça vakfiyesi.

durum sonradan değişerek Haremeyn'le ilgili tüm vakıflar Topkapı Sarayı'ndaki Dârüsseâde ağalarına bağlanmış ve dolayısıyla kontrol muamelesi bu tarafa intikal etmiştir.

Dârüsseâde Ağalarının Rolü

Haremeyni ilgilendiren vakıflarda “Nâzır” denilebilecek olan üst düzeydeki yöneticileri Osmanlı saraylarında bulunan “Dârüsse'âde Ağaları”dır. Özellikle Haremeyn vakıfları için durum böyledir. Normal olarak işlerinin bir hayli fazla olması dolayısıyla Dârüsseade ağalarına bir ofis tahsis edilmiştir ve orada ona bağlı çalışan “Yazıcılar” vardır. Böylece Haremeyn'e bağlı tüm vakfiyeler ve onların yıllık muhasebe raporları orada toplanır. Elde edilen gelirler aynı ofiste yer alan ve Haremeyn Hazînesi denilen dolaplara konur. Haremeyn'e bağlı çeşitli vakıflardan gelen ve her yıl “Surre” olarak Haremeyn'e gönderilecek olan paralar buradan Surre'ye aktarılır¹². Konu, imparatorluğun birçok bölgesinden gelen Haremeyn ile ilgili vakıflar olunca Dârüsseade ağalarının sorumlu oldukları iş hacminin büyüklüğü ortaya çıkar. Her ne kadar Surre hazırlığı senede bir defa olmakta ise de söz konusu Haremeyn vakıflarına ait muhasebe raporlarının kontrolleri ve Surre için gereken kesintilerinin yapılarak hazîneye kaydedilmeleri bir hayli vakit almaktaydı. Bir önemli konu da bu muhasebe raporlarının incelenerek vakfiye ile karşılaştırılarak gelir ve giderlerin tek tek vakfiyelerde belirtilen esaslara uygunluğunun aranması idi. Dolayısıyla bütün bunlar bir hayli vakit gerektiren işlemler demek oluyordu. Ayrıca bir de Haremeyn hazinelerinden zaman zaman emânet esasına dayalı olarak borç alma işlemleri görülmektedir. Bunları takipler ve geri almaları başlı başına birtakım işlemler gerektiriyordu. Dârüsseade Hazînesi'ne ait bilinen diğer bir işlem de kasada biriken paraların Darphaneye işletilmeye gönderilmesiydi. Böylece, hazinede duran paraya az da olsa bir miktar nemâ kazandırmak amacı güdüliyordu. Bütün bu işlemleri üst üste koyduğumuzda Dârüsseade ofisinin âdetâ bir banka gibi çalışmakta olduğunu tahayyül edebiliyoruz. Saray içinde ve dışında bu kadar kapsamlı ve sorumluluk isteyen görevlere sahip olan Dârüsseade ağalarını bazı batılı kaynakların ancak “Chief Eunoch” gibi basit bir şekilde tanımlamaları şâyet arka planında bir kasıt taşııyorsa sadece onların Osmanlı medeniyet ve teşkilâtını anlamaktan ne kadar uzak olduklarını gösterir.

Vakfiyeler ve Onlarla İlgili Muhasebe Raporları

Âdetâ birbirinin mütemmimi olan “Vakfiyeler” ve onlarla ilgili “Muhasebe Raporları” birbirini tamamlarlar. Bu raporlar genelde her yıl, ancak bazı durumlarda birkaç yılda bir mütevellî tarafından hazırlanarak ilgili “Nâzır” a sunulurlar. Mütevellî'ni Nâzır'a karşı sorumlu olması ve raporunu ona sunması durumu daha çok merkeze yakın bölgeler için geçerlidir. Şâyet vakıflar Mısır, Hicaz gibi yerlerde bulunuyorlarsa orada vakıfların yetkilileri Mütevellî yerine Nâzır adını alır ve onlar bölgedeki idâri yetkililere karşı sorumluluk taşırlar. Bu vakfiyemizde de durum böyle olmaktadır. Nitekim Medîne-i Münevvere'de bulunan Hacı Beşir Ağa,

12 Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Dosyaları [TS. D.J, No: 2353, ek-534.

İrfâniye vs. gibi Osmanlı döneminde kurulmuş medreseler yönetim açısından merhum Ali Ulvi Kurucu Beyefendi'ye Nâzır olarak bağlı olmakla birlikte raporlar üst yetkili olarak Medîne-i Münevvere'nin Evkaf Müdürü olan Seyyid Habib'e bağlıydı. O da Suudî Arabistan Krallığı'nın Evkaf Bakanlığı'na bağlı idi. Bu bilgiyi vermemdeki gâye vakıflardaki bu iki görevlinin bölgelere göre aldıkları değişik adlara işaret etmektir.

Vakıflarda Vakfiye ile Muhasebe Raporları İlişkisi

Muhasebe raporlarında bir sarf mahalli yani bir ödeme gösteriliyorsa onun mutlaka ilgili orijinal vakfiyesinde karşılığının bulunması gerekir. Gelir ve giderlerin böylece her iki belgede karşılaştırmaları takip edilir. Diğer bir deyimle orijinal vakfiyeler vakıfla ilgili ana belgeler olurken muhasebe raporları da onların uygulamaları olarak tamamlayıcı belgeleridir. Yani birbirlerini tamamlarlar.

Konumuz olan Sultan I. Ahmed'in vakfiyesinde gelirler tümüyle Sultan I. Ahmed'in Mısır'da bulunan padişah haslarından elde edilmektedir. Bilindiği üzere Osmanlı coğrafyasını oluşturan topraklarda padişahlara ait "Has" lar bulunmaktadır. Bu padişah haslarından elde edilen gelirler onlara özel "Hazîne-i Hâssa" larda toplanır ve özel harcamalar yani "Harc-ı Hâssa-i Humâyûn"lar buradan yapılırdı. Osmanlı arşivlerine bu kayıtlar "Harc-ı Hâssa Defterleri" fonunda çok miktarda bilgi vardır¹³. Böylesi bir vakfin tesis edilmiş olması durumunda padişah hasları arasında bulunan vakıf gelirleri Hazîne-i Hassaya girmeden, doğrudan vakıf mütevellisine teslim edilir.

Haremeyn'de İlk Dönem Osmanlı Vakıfları

İlk dönemde yani Hicaz bölgesinin Osmanlı yönetimine girmesinin ardından Sultan Süleyman Kanûnî döneminde Haremeyn'de gerçekleştirilen iki önemli vakıf çalışması görüyoruz. Özet olarak söylemek gerekirse bunların ağırlık verdikleri konular, Hicaz toplumu için hayatî önem taşıyan biri su ve diğeri de yiyecek konularıdır. Su konusu olarak Mekke-i Mükerrerme'de "Ayn-i Zübeyde" adı ile bilinen ve Osmanlı öncesi yapılmış olan önemli bir su kaynağından bahsetmek gerekecektir. Arafat'a ulaştırılan bu su kaynağı Abbâsî Halifesi Hârânurreşîd'in eşi Zübeyde hanım (ö. 831/1427) tarafından 213 (828) yılında yaptırıldığı bilinir. Bir süre bu su kanalı Arafat'a kadar ulaştırılmış ancak bakım eksikliği dolayısıyla gayet azalmış olan bu su Sultan I. Selim'in oğlu Kanunî Sultan Süleyman tarafından büyük bir proje ile Arafat'tan başlayarak Mekke-i Mükerrerme'ye ulaştırılmıştır. Dolaylı olarak 'Ayn-i Zübeyde'den yararlanmakta olan Mekke halkı da su yollarının bakımlarının yapılamaması dolayısıyla Arafat'ta ve Mekke şehrinde su ihtiyacı hâd safhaya ulaşmıştı. Tarihçi Peçevî'nin ifâdesine göre su temininde sıkıntının çok fazla olduğu hac günlerinde daha doğrusu, 'Arefe günü, bir parmakla kaldırılabilecek hafiflikte

13 msl. Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Dosyaları /TS. D./, No: 2358, III. Ahmed dönemine ait olup 280 kadar eki vardır. 1122/1710 tarihli, ek-119 da Darphaneden gelen fâizlerden bahsedilir. D. 2344, IV. Mehmed'e ait olup sadece bir sayfadan ibarettir.

bir kırba suyun bir altına satıldığı görülmüştür¹⁴. Daha sonra Kanûnî Sultan Süleyman döneminde gerçekleştirilen proje ile Arafat ve Mekke'nin su probleminin çözüldüğü söylenebilir. Arafat'ta büyük kuyular vurularak çıkarılan sular devâsâ havuzlarda toplanmış ve sular kurulan sisteme göre Mekke-i Mükerrreme'ye ulaştırılmıştır. Bu sistemi anlatan Evliyâ Çelebi, “Üç birke-i 'azîme binâ etmiş kim gûyâ bir buhayradır” ve “Cebel-i 'Arafât'ın dibinde havz-ı 'azîmler var kim her biri birer deryâdır” diyerek sistemde kurulan havuzları göle ve denize benzettir¹⁵. Tesislerin açılışı 1573 yılında bitmesi üzerine Mekke ayân ve eşrâfi toplu imzalarıyla Sultan Süleyman Kanûniye mükemmel bir teşekkürnâme göndermişlerdir¹⁶.

Kanûnî döneminde Mekke-i Mükerrreme'de yapılan ikinci proje Haremeyn ahâlîsinin yiyecek sıkıntısına bir bolluk getirebilmek amacı ile kurulmuş olan “İmâretler” ve yanında bir de kurulan “Dârüşşifâ”dır. Bunlar birbirine bağlı bir sistem olarak düşünülmüştür. Kanunî'nin eşi ve Haseki Sultan olarak bilinen Hürrem Sultan adına kurulan bu sisteme göre birinci ayak Mısır evkafından gönderilen ve “Deşîşe Vakfı” olarak hubûbât veya bakliyât diyebileceğimiz veya kısaca halk arasında bulgur ve buğday olarak telaffuz edilen pişmemiş kuru gıda malzemesi gönderilmesi ile başlar¹⁷. Pişmemiş kuru gıda yardımı gönderilmesi Osmanlı öncesi yürürlükte olan bir hizmetti. Haremeyn halkına yönelik olarak bu güzel hizmetin ne zaman başladığı ile ilgili elde kesin bir bilgi olmamakla birlikte, su hizmeti gibi yine bunun da Abbâsîler döneminde başlatıldığı bilgisi kuvvetli bir ihtimaldir. Abbasî Halifesi Muktedir-Billâh döneminde (295-320/908-932 / 1502-1525) ilk defa gönderilmeye başlanan “Surre” beraberinde kuru gıda da yer aldığı bilinmektedir. Bu güzel hayır hizmeti daha sonra gelen Memlûk sultanları tarafından devam ettirildi. Haremeyn fukarâsına deşîşe pişirmek üzere Mısır, Şam ve Halep'te birçok köy mahsulâtı bu işe tahsis edilerek vakfedildi. Esâsen deşîşe kelimesi Arapça çeşitlen gelmekte olup iri parçalar hâlinde döğülerek öğütülen buğday ve arpa anlamına gelmekteydi. Bu şekil genelde Arap yarımadasında yaygın olarak pişirilen bir yemek türü olup içine çoğunlukla et veya hurma katılırdı¹⁸. Her zaman olduğu gibi bu örnekte de Osmanlılar toplumun faydasına olan hayır işlerini büyük katkılarla genişlettiler ve başlatılmış olan İslâmî düşünce kaynaklı hareketi güçlendirdiler. Burada can alıcı nokta Osmanlılar'ın Kayıtbay gibi isimlerin hayırları yaşatılmaya devam ettirilmiş olmasıdır. Bu açıkça Osmanlılar'ın kendi hakimiyetleri öncesinde yapılmış olan vakıflara karşı tutum ve hürmetlerini gösterir.¹⁹

14 İbrahim Peçevi, *Tarih-i Peçevi* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1283), 426-427.

15 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1314), 696-697; 773-5.

16 Mustafa L. Bilge, “Aynizübeyde”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1991).

17 Bk. Seyyid Muhammed es-Seyyid, “Deşîşe”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1994), 9: 214-5.

18 bk. Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut, t.y.), “çşş” maddesi; Muhammed Ahmed Dehmân, *Mu'cemü'l-Elfâzi'l-Târihiyye fi'l-Âsri'l-Memlûki* (Şam, 1990), 75.

19 Nitekim Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti de geçtiğimiz seneler içinde İstanbul'da bulunan Rum, Ermeni ve Yahudi vakıflarına ait emlakî serbest bırakarak sahipleri olan vakıflara iade etmiştir. Böylece Osmanlı'nın bağlı olduğu İslâm Medeniyeti aynen Türkiye Cumhuriyeti tarafından uygulanmış oldu. Amerika'da yaşayan bir Ermeni asıllı Amerikalı arkadaşım İstanbul'daki Ermeni vakıflarını araştırmakta ve onları tekrar Ermeni vakıflarına bağlamak yollarını araştırmakta idi. Ne zamanki bu iade kanunu çıktı kendisine bu haberi verdiğimde hayretler içinde kaldı ve bana: “Ne diyorsun. Bu fevkalade bir olay. Bunun karşılığı milyar dolarlardır, biliyor musun!” dediğini hatırlıyorum.

Osmanlılar'ın Hicaz hâkimiyetlerinin hemen sonrasında başlatılan bu güzel hayır yarışı Sultan Süleyman Hân'ın gönderilen miktarların fazlaştırılması ve hanımı Hasekisi (Hürrem Sultan) adına vakıflar tesisi ile gelişti. Kanûnî sonrasında Hicaz deşîşesine ayrılan köyler vakıf, vakıfları yolu ile Haremeyn'e pişmemiş kuru gıda gönderme işlemi sistemin birinci ayağını teşkil eder oldu²⁰.

Sistemin ikinci ayağını toplanan vakıf mallarının mavnalarla Süveyş iskelesine indirilmesi ve oradan da Kızıldeniz yolu ile Yenbu' veya Cidde limanına ulaştırılmasıdır. Yenbu' iskelesinden Medine'ye, Cidde iskelesinden de Mekke'ye teslimat develerle yapılmaktaydı. Sistemin bir parçası olarak Süveyş'te vakfa bağlı özel gemiler hazır bulundurulmuş ve herhangi bir aksama durumunda vakıf tarafından tekneler kiralanmıştır. Büyük Haseki Deşîşesi veya Deşîşe-i Kübrâ denilen bu hacimli ve her ayağı ile mükemmel olarak kurulmuş olan vakıf uzun yıllar boyu çalışması yanında Hürrem Sultan sonrasında gelen vâlîde sultanlar da kurdukları benzer vakıflarla bu operasyonun genişlemesine yardımcı oldular. Bu operasyon mükemmel bir lojistik destek çalışmasıdır ve esasında Osmanlılar'ın askerî alanlarda geliştirdikleri maharetler bu projede elde edilen başarının kaynağını teşkil etmiştir. Kale ve şehirlerin fetih öncesi uzun süren kuşatmalarda binlerce askerin aylar süren lojistik hizmetleri bu hizmetlerdeki başarılarla ilişkilidir. Sürekli olarak vakıf üst düzey yöneticilerine sunulmuş olan vakıf muhasebelerinden bu mükemmel sistemin çalışmasını izlemek mümkün olmaktadır.

Suriye ve Mısır hâkimiyetlerini Osmanlı idaresine katan Sultan I. Selim dolaylı olarak Hicaz bölgesinin yönetimini de ülkesinin idârî mekanizmasına bağladı. Sultan Süleyman Kanunî ve onun oğlu II. Selim ve torunları, III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde Hicaz bölgesinde bu tür hayır eserleri hız kesmeden devam etti. Mısır Eyâleti'nde Padişah haslarına bağlı olan vakıf köylerinden kuru gıdalar büyük bir itina ile Haremeyn'e intikal ettirilmiştir. Bu köyler arasında Şarkıyye, Menûfiyye, Feyyum ve Garbiyye görülmektedir. Nitekim yıllar sonra Sultan I. Ahmed'in burada bahsedilen 1025/1616 tarihli vakfiyesinde yine aynı köylerin adlarına rastlanılmaktadır. Vakfiyemiz iyice tetkik edildiğinde bir yandan hac yolcularına, diğer yandan da Haremeyn'deki halka imârethâneler ve diğer hizmetlerin sunulmuş olduğunu görürüz. Osmanlı medeniyetinin değişmez bir parçası olan bu yardım geleneği asırlar boyunca hem padişahlar hem de devlet adamları tarafından uygulanmaya devam etti.

Haremeyn bölgesi hâkimiyeti öncesinde Osmanlı padişahlarının aynı dînî duygular içinde olarak Sultan I. Selim öncesi bölgeye karşı yardım ve korumacılığın sürdürüldüğünü tarihlerimiz kayıt altına almıştır. Yıldırım sıfatı ile tanınan Sultan I. Bâyezîd (1389-1402) Niğbolu zaferi sonrasında (1396) elde edilen ganimetten külliyetli miktarını ayırarak Haremeyn fukarasına ulaştırılmak üzere Mısır'a Memlûklü sultanına göndermiş, o da kendisini Avrupa haçlı ordusuna karşı elde ettiği bu zaferden dolayı "Seyfullah" yani "Allah'ın Kılıcı" sıfatını lâiyk

20 bk. Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Dosyaları [TS. D.], No: 3646, 998/1589 tarihli vakıf muhasebe icmalı ve Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Dosyaları [TS. D.], No: 3643 numaralı ve 1166/1752 tarihli belge ise Mısır Valisi Mustafa Paşa-Baltacı Mehmed Paşa oğlu- tarafından sunulan vakıf muhâsebe raporudur. Bu konuda Arşivde çok sayıda belge mevcuttur.

görmüştü. Bu yardım olaylarından en görkemli olanları adına yakışır şekilde Kanunî Sultan Süleymân (1520-1566) döneminde kendi adına ve zevcesi Hürrem adı ile başlatılmıştır. Daha çok “Deşîşe-i Kübrâ” olarak bilinen Kanûnî'nin hanımı (büyük haseki sultan evkâfi olarak bilinir) adına kurulmuş olan bu kapsamlı vakıflar Haremeyn fukarasının yardımına koşan ve o zamana kadar yapılmış en zengin gelir kaynaklarından oluşuyordu. Mekke ve Medîne’de tesis edilen imâret ve dârüşşifâların ihtiyacı olan gıda maddeleri Osmanlı sultanlarının Mısır’daki “Has”larından düzenlenerek bu şekilde yıllarca Haremeyne gönderildi. Vakıf muhasebe raporlarından izlediğimiz kadarıyla Mekke’deki imâret ve dârüşşifâ ile ilgili hertürlü erzak ve taşıma, pişirme vesâ’ir hizmetlilerin maaşları, Süveys’te bulunan vakıf hademesi mevâcipleri (ödemeleri) ve ayrıca imâret için alınan yağ, pirinç, bal, sabun gibi gerekli ihtiyaç maddeleri için sarfolunan paralar tümü ile vakıf sandığındaki paralardan karşılanırdı. Bu vakıflar itinalı bir şekilde Osmanlı tarihi boyunca işletilmeye devam etmiştir²¹. Konumuzla doğrudan ilgili olması dolayısıyla numarası verilen bu belgenin metnini burada olduğu gibi vererek “Deşîşe” konusunu bir miktar daha açıklığa kavuşturmak istiyoruz:

“Defter oldur ki, merhûm ve mağfûrun lehâ Haseki Sultân –tâbet serâhâ- hazretlerinin Kahire-i Mısır’da vâkı’ olan “Evkâf Nâzırı” tarafından beher sene mu’tâdü’l-irsâl olan “Ubûdiyet-i rikâb-ı Hümâyûn” ve “Avâ’idât-ı sâ’ire” 1164/1750 senesine mahsûben, hâlen vakf-ı mezbûrun “Nâzırı” olan ümerâ-yı Mısıryyeden se’âdetlü mîr-livâ-yı mükerrerem Osman Bey Kazdağlı tamâmiyle hâk-i pâ-yı hazret-i veliyyü’l-ni’amîye yedekçi Mehmed Ağa yedi ile irsâl olduğuna işbu mahalde şerh ve hâk- i pâ-yı devletlerine kâ’ime-i kullarıdır. Fî Şa’bâni’l-mu’azzam, sene, 1165/1751.”

Mütevelli muhasebe raporlarında takip edebildiğimiz bu hareketler yani ilgili vakıfların mâlî raporları sâyesinde o yılın vakıf gelirleri ve vakıftan yapılan ödemeler ve bakiye kalan paralar “Deşîşe” vakıf sandığında yedek akçe adı altında muhafaza edilirdi²². Haseki Sultanın Haremeyn fukarası için kurduğu düzen ve tesis ettiği imâret ve dârüşşifaya gönderilen Deşîşe-i Kübrâ benzeri bir vakfiye de Sultan I. Ahmed tarafından kuruldu. Burada detayları ile inceleyerek değerlendireceğimiz bu vakfiye esasında ecdâdının çizdiği yolda yapılmış bir faaliyet olduğu açıkça görülüyor. Onun Mekke-i Mükerreme ve Medîne-i Münevvere’de inşa ettirdiği “imârethâne” ve “dârüşşifânın” donanımları ve ihtiyaç maddeleri ve orada çalışacak olan hizmet erbabının ödemeleri için Mısır’da kurulan “Deşîşe” vakfi her ikisi birlikte sistem tam entegre olmuş oluyordu. Esasen daha öncelerden kurulan vakıflar meselâ Büyük Haseki Vakfı da aynı sistem üzerine kurulmuştu. Bu tür ikili vakıflardan Mısır ayağına bakmak için arşiv kaynakları bize yeterli bilgiyi sağlamaktadır²³.

21 bk. Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Dosyaları [TS. D.], No: 952, tarih: 1165/1751.

22 bk. Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Dosyaları [TS. D.], No: 1401, tarih: 1089/1678.

23 bk. Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Dosyaları [TS. D.], No: 1750, tarih: 1023/1614.

Kaynak Olarak Arşiv Belgeleri

Yukarıda gördüğümüz gibi Osmanlı arşiv belgeleri Osmanlı tarihi için bu ve benzer konularda ciddi kaynak oluşturur ve oluşturmaya da devam etmektedir. Özellikle günümüzde arşivlerimizde araştırma yapmak imkânında olanlar geçmişe nisbetle çok daha geniş imkânlar ve büyük kolaylıklar içinde belgelere ulaşarak araştırmalarını kolaylıkla sürdürebilirler. Özellikle değişik fonlarda ve hattâ arşivlerdeki belgelerin merkezî bir elektronik ortama aktarılmış olduğu şu günlerde arşiv belgeleri önemli olmaları yanında fevkalade gelişmiş araştırma kolaylıkları sunuyor. Ne var ki o belgeleri yerli yerli değerlendirmek gibi önemli bir nokta göz ardı edilmemelidir. Osmanlı belgelerini kullanmak üzere arşivlerimizde uzun süreli araştırma yapmak ihtiyacında olanların mutlaka zihinlerinde kendilerini hicrî tarihe göre düşünür, belgeler arasında ilgi kurabilir duruma getirmeleri gerekir. Bu alışkanlık onlara büyük kolaylık sağlayacak ve aradıkları konuları hicrî tarih üzerinden izleyebilme kolaylığına ve rahatlığına varacaklardır. Araştırılan konu tarihî bir konu olabildiği gibi bazen Edebiyat, Din konularını ve bazen da Hukuk konularını içerebilir. O bakımdan anılan konular üzerinde mutlaka ilgili sâ'ir kaynaklardan ön bilgi sahip olmak, mutlaka, yapılacak Arşiv çalışmasında yararlı bir durum yaratacaktır.

Sultan I. Ahmed Dönemi Hakkında

Sultan I. Ahmed Kanûnî Sultan Süleyman'ın yakın torunlarındanır. Babası III. Mehmed, dedesi III. Murad ve yine büyük dedeleri Edirne'deki Selimiye camiinin bânisi olan II. Selim'dir. Padişahlar değişmiş ancak Halife olmanın onlar üzerindeki vecibeleri değişmediği gibi zaman içinde artış göstermiştir. Bu hizmetlerden Haremeyn'dekiler dışında en çok zorlayanlar Hac yolları hizmetleridir. Meselâ ciddî olarak Kanûnî döneminde başlayan Hac yollarını emniyetli duruma getirme ve Hristiyan Korsanların tehlikesini bertaraf etme konusu Akdeniz (bugün Ege) adaları ile başlamış ve belgelerde "Ma'berü'l-Hac" yani hac yolu geçişi olarak bilinen Rodos adası alınmış ve uzak bölgelerden bu hususta yardım talepleri gelmeye başlamıştır. Misal olarak baba Kanuni döneminde Hind Müslümanlarından gelen yardım taleplerine bakabiliriz. Bu bölgelerde yaşayan Müslümanlar Osmanlı teb'ası olmadıkları halde hac yollarındaki emniyet eksikliği dolayısıyla Portekiz Korsanları tarafından sürekli taciz edilmekteydiler. Bu tacizler soygunlara ve çoğu zaman da öldürmelere varıyordu. Hicaz yollarındaki bu tehlikeli deniz yolculuğu İstanbul'a kadar ulaştırılmış ve kudretli Sultan Süleyman Kanûnî'den bu duruma bir çözüm bulması istenmişti²⁴. Portekizlilerin ve İspanyolların Hindistan ve uzak doğuya Güney Afrika'da Ümit Burnunu dönerek yeni bulunan yolu kullanmaları Memlükleri bu hac yollarını ve özellikle Mekke'i savunamaz duruma gelmeleri neticesinde İslâm Dünyasının yeni muhafızları durumuna gelen Osmanlılar bu tehditle karşı karşıya kaldılar. Sultan I. Selim ve sonrasında gücünün en üst düzeyine erişmiş olan ve Hilâfet koltuğuna oturmuş olan Osmanlılardan tüm İslâm Dünyası beklentiler içine girmişti. Akdeniz'de bir şeyler yapılabiliyordu ancak Okyanuslar

24 bk. Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Evrakı [TS. E.], No: 855/27, tarih: 971/1563.

denizcilik açısından daha büyük bir hazırlık istiyordu. Bu bakımdan Hindistan'a yardımda ve uzak doğuya uzanmada istenilen fırsatlar yakalanamadı. Haremeyn hizmetleri devam ederken hacca gelen Müslümanlar Osmanlı gücünü takdirle yetindiler. İslâm Dünyasının batısında Fas (Magrib) doğu kesiminde Uman Sultanlığına bağlı Müslümanlar kendileri için tehdit oluşturan Avrupalı güçler karşısında Osmanlı Devletinden düşündükleri desteği bulamadılar. İşte tam bu dönemde Sultan I. Ahmed Osmanlı tahtına oturdu ancak bu kısa ömürlü bir dönemdi. Haremeyn dahil İmparatorluğun diğer kesimlerinde de fevkalâde başarılı işler yapmaya muvaffak oldu. Hacıların rahat etmeleri için Arafat'a kadar getirilen "Zübeyde" su yollarının tamiri ve Sultan Süleyman Kanûnî tarafından Arafat'tan yeni kaynaklar ilâvesiyle Mekke'ye kadar ulaştırılması hizmetlerine büyük katkılarda bulunuldu.

Osmanlı Sultanları Hicaz dahil Arap Dünyasında elde ettikleri bu başarılarına bir de Halife sıfatını ekleyince bunu Avrupa Devletleri ile olan münâsebetlerinde kullandılar. (Sultânü'l-A'zam ve'l-Hâkânü'l-Ekrem Seyyid-ü Salâtini'l-Ümem, Melik-ü Mülûki'l-'Arabi ve'l-'Acem, Sultânü'l-Berreyni ve'l-Bahreyn, Hâdimü'l-Haremeyni'l-Şerifeyn, el-Sultân ibnü'l- Sultân Ahmed Hân, Hallede'llâhu Hilâfete'hu ve Ebbede Saltanate'hu ilâ Yevmi'l-Haşri ve'l-Mizân) ismi sıfatları ile birlikte kullanılır ve resmî yazışmalarda, fermanlar, beratlar, mütevellî muhasebe raporlarında bu şekli kullanılmasına itinâ gösterilirdi.

Sultan I. Selim sonrasında yani Osmanlı Sultanları Hilâfet-i İslâmiyyenin şerefi ile müşerref olduktan sonra o bölgelere karşı birtakım yeni vecibelerle karşılaştılar. Bunların başında İslâm âleminin tümünü, Osmanlı teb'ası olsun veya olmasın, himâyeleri altına alarak zaman zaman karşılaşılan tehlikeli durumlarda onların yardımlarına koşmak geliyordu. Haremeyn dahil, hac noktalarının tümünü su, yiyecek, sağlık koşulları açısından bakımlarını en mükemmel vaziyette ve üst düzeyde eksiksiz olarak hazır tutmak, Osmanlı Devleti'nin Pâdişahlar'ının mesuliyetleri altında, yani vecibeleri arasında bulunduğu bilinci içinde oldular. Kısacası bir bakıma bu yeni hilâfet görevleri onlara bütün Avrupa Devletleri arasında büyük bir ayrıcalık kazandırırken diğer taraftan da bir takım yeni görevler yükledi. Haremeyn'e özel olarak hazırlanan vakıflar Kayıtbay, Kansu Gavri ve diğerleri gibi Memlûklü sultanlarının yaptıkları vakıfların çok üstünde olarak kaydedildi. Hizmet sırasının Osmanlı Devletinde olduğu her bakımdan farklı ve üstün olarak kabul edildi. Böyle bir ortamda dünyaya gelen Sultan I. Ahmed Osmanlı tahtına oturmadan önce aldığı eğitim dolayısıyla ecdâdının ortaya koyduğu dîni çizgiden bir nebze olsun ayrılmadı. Onun Hz. Peygamberin ayak izini başındaki tâcı ile karşılaştıran ve ayak izini başına koyduğu "Tâc" a tercih eder manâdaki manzum dördlüğü onun Hz. Peygamber sevgisini ve dindar kişiliğini göstermeye yeter de artar:

Nola tâcum gibi başımda götürsem dâ'im
Kademi resmini ol hazret-i şâh-ı rusülün
Gül-i gülzâr-ı nübüvvet o kadem sâhibidir
Ahmedâ durma yüzün sür kademine o gülün²⁵

25 İ. H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 2. Bs (İstanbul, 1961), 229-30.

Çok erken yaşta Osmanlı tahtına oturan I. Ahmed dedeleri I. Bayezîd ve I. Selîm gibi kendinden sonra gelmiş olan ve aynı adı taşıyan Padişahların ilki oldu. Kısa süren saltanatı döneminde başta İstanbul'un incisi olan Sultan Ahmed camiine ve birçok hayır eserlerine adını yazdırdı. Ceddi Fatih Sultan Mehmed 20 yaşında iken İstanbul'u almış ve I. Ahmed de 20 yaşında bittiğinde güzelliği ile herkesi hayretlere düşürmüş olan müthiş sanat eseri yani camisinin temelini atmıştı. Bütün bu kültür olaylarının yanında ülkeyi kasıp kavuran Celâlî isyanları gibi ayaklanmaların ortadan kaldırılması onun dönemine nasip oldu. Tahta çıkışı 1012 Hicrî yılının 7. Ayının 18'ine, vefatı ise 1026 Hicrî yılının 11. ayının 22'sine denk gelir. Mîlâdî tarih ile 22 Ocak 1603 tarihinde başlayan saltanat günleri 21 Aralık 1617 tarihinde yani sadece 14 yıl nihayetinde son bulmuştur. İstanbul'da bulunan türbesinde Sultan IV. Murad ile birlikte dir. Vakıf gereği mütevellînin sunduğu yıllık harcamaları ile ilgili belgede şöyle bir ifade kullanılmıştır: "Mahmiye-i İstanbul'da vâkı' merhûm ve mağfûrun leh Sultan Ahmed Hân – tâbe serâhu hazretlerinin- türbe-i şerîflerinde medfûn Fatih-i Bağdâd merhûm ve mağfûrun leh Sultan Murâd Hân hazretleri ve vakıf gelirlerinden elde edilen meblağdan Sultan Mustafa ve Sultan İbrahim Hân hazretlerinin türbeleri huddâmına. . ." ifâdelerinden anlaşıldığına göre tarihimize "Fâtih-i Bağdad" olarak meşhur olan Sultan IV. Murad'ın da aynı türbede yattığı ve Sultan Mustafa ve Sultan İbrahim gibi merhum diğer padişahların türbelerinde hizmette bulunanlara ödemeler yapıldığını görüyoruz²⁶.

Sultan Ahmed Camii'nin yanında onu tam bir külliye konumuna getiren imârethânesi, dârüşşifâsi, mederesesi, iş yerleri bölgeyi İstanbul'un merkezi durumuna getirmiş ve sonraki tarihlerde Padişahlar Cumaları Selâmlıklarda, Mevlid-i Nebî kıraatlarında dâima bu camiye kullanır olmuşlardır. Bu mükemmel eserin açılışı bir o kadar görkemli olmuş ve bu münâsebetle büyük şenlikler yanında İstanbul'da ve Haremeyn başta olmak üzere İmparatorluğun her tarafında ülemâ, vücehâ, sâdât ve eşrâfa kıymetli hediyeler ulaştırıldı. Böylece Hilâfet merkezinde cereyan eden bu mes'ûd olaydan herkes nasîbini almış oldu²⁷. Mekke'de Şerîf ailesi bireyleri, Medine'de Şeyhulharem ve müderrisler bütün bu hediyelerden nasîbdâr oldular. Onun döneminde açılışı yapılan ve önemli bir eğitim merkezi de Fatih'te Küçük Karaman bölgesinde Hafız Ahmed Paşa Cami, medrese ve kütüphânesidir. Avrupalıların yüksek düzeyde beğenisine mazhar olmuş olan bu müessese Fatih camii'nin bugün Malta Çarşısı diye bilinen bölgesinde yer almaktadır²⁸. Merhum Prof. Dr. Semâvî Eyice'nin eski eserleri koruma kurumu üyesi iken gayret ve himmetiyle son anda yok olmaktan kurtulmuş bir külliye dir. Vakfiyesinde bulunan medresesine müderris görevlendirme şartları ve kütüphânedeki enfes kitaplardan yararlanma şartları Sultan I. Ahmed zamanındaki ilmî seviyeyi ve eğitime verilen önemi göstermeye yeter. Dedesi Sultan III. Murad'ın Manisa'da bulunan külliyesi için hazırlattığı Arapça vakfiyesinde

26 bk. Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Dosyaları [TS. D.], No: 4273, ek-9.

27 bk. Mustafa L. Bilge, "Sultanahmed Camii ve Külliyesinin Açılış Merâsimi", *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla ; Büyük İstanbul Tarihi*, thk. H. İbrahim Düzenli, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş ; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2015), 231.

28 bk. Semavi Eyice, "Hâfız Ahmed Paşa Camii ve Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1997), 15: 85-7.

müdürris seçimi ve tayini konusu üzerinde önemle durulması ile I. Ahmed döneminde müsbet ilimlere verilen önem Türk eğitim tarihi açısından bilimsel düşüncenin temellerini atıldığı dönemlerin başında gelir. Nitekim Sultan I. Ahmed döneminin önemli eserlerinden olan Hafız Ahmed Paşa külliyesi de bu önemli eserler arasındadır. Avrupalı seyyah ve aynı zamanda İstanbul'da Fransız Sefaretinde (Büyük Elçiliğinde) görev yapmakta olan Antoine Galland bu külliye'yi ziyaret ederek medrese ve kütüphânesinden sitayişle bahseder. Kütüphaneden kitap alarak dışarıda okumak ve belki de istinsah etmek için vakfiyenin orijinalinde geçen ifade ile "rehn-i kavî" vermek gerekir ifadesi Galland'ın günlüğünde "dışarıya kitap çıkarmak isteyen için 200 akçe vermesi gerekir" şekli ile belirtilmektedir²⁹. Sultan Fatih döneminde Taşkent'ten kalkarak İstanbul'a gelen ve bu şehirde vefat eden Ali Kuşçu'nun (1474) mezarını yaptıran Sultan I. Ahmed bu hareketi ile modern ilim bilginlerine olan saygısını göstermiştir.

Sultan I. Ahmed dönemi sadrazamları arasında her biri mükemmel birer idareci olan Kuyucu Murad Paşa, Nasûh Paşa ve Derviş Mehmed Paşa gibi isimler devlete büyük hizmetler sunarak isyanı bastırmayı başarmışlar ve Anadolu'da ortaya çıkan yangını söndürmüşlerdir. Vefatında oğlunun küçük olması dolayısıyla Osmanlı tahtına kardeşi I. Mustafa (1026-1027), daha sonra ekber evladı olan II. Osman (1027-1031) geçtiler.

Sultan I. Ahmed ve Hac Konusu

Esasında bu konunun muhatabı tüm Osmanlı padişahları ve tüm hânedân üyeleridir. Osmanlı yönetiminde bulunan paşalardan hacca gidenler olmasına rağmen hanedân üyelerinden hiçbiri bu dînî görevi yerine getirmemiştir. Dîne karşı bu kadar bağlılık içinde olduklarında asla şüphe olmayan bu kimselere her nedense hacca gitmek nasib olmadı. Ancak bu görevi yerine getirememek asla inanç ve imanla ilgili bir durum değil tam aksine devlet görevinin uzun süren hac ziyareti ve yolculuğu dolayısıyla aksayacağı korkusu olmuştur. Ulemâ da bu kararda hemfikir olmuş ve onlara çıkar yol olarak niyâbeten yerlerine birisini hacca göndermek yolunu göstermişlerdir. Onlar bu fetvâdan hareketle hac dolayısıyla uzun bir süre merkezden ayrılmamışlar fakat vasiyet yolu ile veya düzenledikleri özel vakıflarında kendileri adına her sene uygun bir kimsenin seçilerek hacca gönderilmesini vakıf şartları arasına koyma yolunu tercih etmişlerdir. Her hareketi ile İslâmî esaslara bağlılığını ortaya koymuş olan Sultan I. Ahmed her sene hac etmek üzere bir veya iki kimsenin görevlendirilmesi ve böylece "Bedel Hac" denilen şeklin (ruhsatın) uygulanmasını şart koşmuştur. Bu görev için 1074 ve 1078 yılları muhasebe raporlarında 12.000 akçe ödenmiştir. Vakfiyesinin şart-ı vâkıf kısmında yer alan bu görevlendirme ile yerine uygun birinin hacca gönderilmesi olayını vakfiyesinin değişik yıllara ait mütevellî muhasebe raporlarında görüyoruz³⁰. Nitekim bu hizmet için muhasebe raporlarının giderler kısmında 12.000 akçe kadar bir miktar paranın ayrıldığı kayıtlıdır. Genelde aynı ifadeler kullanıldığı görülen bölümde: "ve 12.000 akçesi dahî ber-mûceb-i şart-ı vâkıf ve

29 bk. Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar : 1672-1673*, trc. Nahid Sırrı Örik (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1949), 244-5.

30 msl. bk. Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Dosyaları [TS. D.], No: 4273-ekler, 3-4-5-7-8.

hüccet-i şer'iyeye Hacc-ı şerîf akçesi için" şekli ile veya benzeri ifadeler kullanılarak anlatılmıştır. Esasen Sultan I. Ahmed bu konuya burada neşrettiğimiz vakfiyesinde³¹ de temas etmektedir. Önemli gördüğüm bu konuyu yani "Osmanlı Padişahları hac farızasını nasıl yerine getirdiler" konulu araştırmayı daha kapsamlı bir şekilde yayınlıyacağım. Makalemize konu olan Sultan I. Ahmed vakfiyesine "Hac Yolu" başlığını koymamızın sebebi onun hiç bir zaman aklından çıkarmadığı konu olan hacı adaylarının yollarda rahat ve emniyetli bir yolculuk yapabilmeleri arzusudur. Vakfiye neşirleri ilgili buldukları döneme ışık tutmaları ve zaman zaman ince detaylara yer vermiş olmaları açısından önemsenmelidir. Çoğu gizli kalmış noktalar vakfiyelerde gizli satırlar arasında kalan detaylarda ortaya çıkabiliyor. Bu bakımdan arşiv belgelerinin değeri modern tarih araştırmacılığında tartışılmaz yerini ve önemini korumaya devam ediyor.

Sultan I. Ahmed'in kızı Gevher Sultan'dır. Vâlidisi ise Mekke-i Mükerrreme'de ve Mısır'da evkafı bulunan Handan Sultan'dır. Bayrâm Paşa ile sıhrî bağına gelince o muhterem kişinin dâmâd-ı şehriyâriiler arasında bulunduğu bilinmektedir. Türbesi Haseki semtinde bulunan Bayram Paşa Sultan I. Ahmed'in kızı Hanzâde Sultan ile evlenerek saraya dâmâd ve arkasından evvelâ kubbe Vezîri daha sonra Mısır Vâlisi oldu (1625). Ayrıca Bayrampaşa bir ara Rumeli Beylerbeyliği'nde bulundu (1633). Sultan IV. Murad döneminde kısa bir süre Sadrazamlıkta bulunan (1636) bu zatın hayır eserleri arasında memleketi olan Amasya şehrine su getirmiş olması önemli yer tutar³². Kurduğu medrese ve kütüphanesi yanında bulunan türbesi ve hemen yanındaki "Hânkâh" önemli hayır eserlerindedir. Türbesi ve Hânkâh mekânında (Bugün HEKVA, yani Hanımlar Eğitim ve Kültür Vakfı) olarak bulunan hayır kuruluşu onun ruhunu şâdetmekte, hemen karşısında bulunan medrese binasında yine benzer bir hayır kurumu hizmetlerine devam etmektedir. Hânkâh ve medrese olarak görev yapmasalar da bu mekânlar onun hasenâtına kaydolacak güzel ve hayırlı hizmetlere vesile olmaktadır. Esasında bu durum onun ne derece ihlas sahibi bir zat olduğunu göstermeye yeter. Yani yıllar geçmiş fakat geçen yıllar onun kurduğu müesseseler zarar verememiştir. Bu müesseseler uzamanın değişen şartlarına göre münâsip hayır hizmetlerine devam etmişlerdir. Türbesi yine aynı bölgede yani Fatih İlçesine bağlı Haseki'de olup vefatı ise 1638'dir³³.

Sultan I. Ahmed'i incelediğimiz evkafı için Mısır'da vakfa gelir kaynakları olarak gösterilen bölgeler Nil nehri yakınında bulunmakta ve gayet münbit arazilere sahip kasaba ve köylerdir. Esasen bu bölgeler yılda birkaç defa ürün toplanan âdetâ bir tahıl anbarı gibi arazilerdir. Memlûklü sultanlarının vakıflarında adı geçen bu yerler Osmanlılar'ın bu topraklara sahip olmalarından sonra Sultan I. Ahmed'in dedelerinin deşîşe vakıflarına da konu olan yerlerdendir.

Bu yerler çoğunlukla Nil deltası etrafında bulunmaları dolayısıyla aşağı Nil denilen bölgede bulunurlar. Bunlar arasında Şarkıyye, Menûfiye, Kalyûbiye, Garbiyye Mısır Eyâleti'ne bağlı

31 Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Dosyaları [TS. D.], No: 7004, tarih: 1025/1616.

32 Mustafa Naima, *Naima tarihi : Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulasati Ahbari'l-Hafikeyn* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281), 323-325; 349-50.

33 Yusuf Halaçoğlu, "Bayrampaşa", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1992), 5: 266-7; Mustafa L. Bilge, "Haseki'de Bayrampaşa Külliyesi Vakfiyesi", *Osmanlı'nın İzinde : Mehmet İpsirli Armağanı* (İstanbul, 2013), 269-294.

olan sancaklardır. Ayrıca yine adları geçen Behnesa (Benâsa), Mansûre ve Bâhire kazaları da gelir açısından Mısır Eyâleti'nin en verimli ve dolayısıyla en zengin topraklarıdır. Adı geçen bölgeler Osmanlı sultanlarına bağlı "Padişah Hasları" diye oluşturmuştur. Bu köy ve kazaların adlarına değişik vakfiyelerde rastlamak mümkün görünüyor. Meselâ 1089 hicri / 1678 milâdi tarihli Kanunî Sultan Süleyman'ın eşi Haseki Sultana ait Haremeyn fukarâsı için kurulmuş olan imâret ve dârüşşifâya gelir kaynağı olmak üzere tahsis edilen Deşîşe vakfî³⁴ köyleri arasında hemen hemen aynı isimler görülür. Belge devamında Menûfiye, Şarkıyye, Feyyûm ve Garbiyye emvâlinin fâizlerinden Hint sefîneleri navlunundan vesâ'ireden elde edilen tahsîlât ve Süveys'te bulunan vakıf çalışanları mevâciplerini oluşturan giderler ve ayrıca yine imâret için alınan yağ, pirinç, bal, sabun gibi malzemeler alınmış ve arta kalan para 27. 100 para olarak yedek akçe kısmına aktarılmış olduğu belirtilmektedir. Anlaşılan gelir kaynakları zengin olan bir vakıftan bahsedilmektedir. Benzer bir muhasebe raporu 1025/1616 tarihli Sultan I. Ahmed'in konumuz olan vakfiyesinin kuruluşundan 2 yıl önce tutulmuş olan bir muhasebe raporudur ki orada da henüz teşekkül halindeki Mekke ve Medine Dârüşşifâlarından ve onların gelirleri için Mısır'da kurulan Deşîşe vakfî hâsîlâtından bahsedilmektedir³⁵.

Konumuzu Teşkil Eden TS. D. 7004 No'lu Arapça Vakfiye³⁶

Sultan I. Ahmed'in Hz. Peygamber'in ruh-ı se'âdetlerini tazîm ve Hulefâ-i Râşidîn'in ruhları için Haremeyn sâkinlerinin hizmet ve duaları beklenmekte, Mekke-i Mükerrmeye yani Kâbe'ye ulaşan su yollarındaki gerekli tamirâtı ve aynı şekilde Medîne-i Münevvere'deki su yollarının düzene konulmasını içerir. Ayrıca Medine'de bulunan Harem-i Şerîf'in Hz. Peygamber'e yakışır bir şekilde tanzîminden bahis vardır. Mısır üzerinden Hacca gidecek olanların yollarda su ihtiyaçları için Şarkıyye, Kalyûbiye, Mansûre ve Bâhire kasabalarında bulunan ve kendine ait olan "Hâs" emlakından ve oralarda adları ve hudutları belirlenen köyler ve arâzîlerden elde edilen hâsîlâtın toplanması görevi Mısır Vâlisi Ahmed Paşa'ya ve Mısır Defterdârı Hasan Efendi'ye havâle ve tevcih edilmiş olduğundan bahsedilmektedir. Bu gelirleri toplamak için adı geçen vali ve defterdâra merkezden uzak bölgelerde kalan yerlerde yetkili vekil tayin etme hakkının verilmesinden, bu vekillerin bölgelerinde bulunan arazi ve köylerdeki emlak üzerinde başka bir mülk ile değişim yapabilme yani "İstibdâl" hakkına sahip olduklarından bahsedilmektedir.

Bu konu ile ilgili ve aynı tarihli yani vakfiyeden ayrı bir belgede³⁷ vakfa bağlı olarak birtakım okumalarla görevlendirilen kişilerden ve görevlerinden bahsedilir. Bunlar da Mısır'da tesis edilen vakfiyenin görevlileri olmaktadır. Bu kişiler Mekke ve Medîne'nin harem-i şeriflerinde "Şifâ-i Şerîf" okuyacaklardır. Medîne-i Münevvere vilâyeti karyelerinden (köylerinden)

34 bk. Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Dosyaları [TS. D.], No: 1401.

35 bk. Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Dosyaları [TS. D.], No: 1750, târih: 1023/1614.

36 Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Dosyaları [TS. D.], No: 7004, tarih: 1025/1616.

37 bk. Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Dosyaları [TS. D.], No: 1696 numarada ve yine 1025, C. , 29 /1616 tarihini taşımakta olan bir muhasebe kayıdır.

birisine verilen “Hilâli” resminden (vergisinden) ve Menûfiye vilâyeti dahilindeki bazı köyler mahsûlâtından gelecek olan vâridâtı Harem-i Şerîfde “Şifâ-i Şerîf” okuyanlar ve Hanefî, Şâfi’î, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine sâlik olan imam ve hatipler, Beytullah’daki (Ka’bede bulunan) muvakkitler (namaz vakitlerini düzenleyenler), dört mezhep makamlarında (köşelerinde, rûkûnlerinde) tekbîr getirenler, Harem-i Şerîf müezzinleri, müteferrik makamlar ferrâşları (süpürgecileri) kandilleri yakanlar, Harem-i Şerîf hademesi ve kapıcıları, Harem-i Şerîf kapılarının süpürgecileri ve sâ’ir görevlilerin mevâcipleri, masrafları ve vakıf levâzımâtı ve mühimmâtı için vuku’bulan mubâyâ’alar için gereken masraflar, rapor sonunda Dârüsse’âde Ağası Hacı Mustafa ve Evkâf Müfettişi Ömer imza ve mühürleri bulunmaktadır. (Bi-tevkî’ ve mühr mine’l-Hâc Mustafa Âga, Âgâ-yı Dârüsse’âde ve’l-Seyyid ‘Ömer, Müfettiş-ü Evkâfi’l-Haremeyn). Vakfiye ile birlikte aynı yıl yani 1025 tarihini taşıdığına göre bu muhasebe raporu vakfiyenin işlerlik kazanmasının ardından tutulan ilk mâlî rapor olduğu anlaşılmaktadır.

Sultan I. Ahmed Vakfiyesi’nden Kesitler

1. Giriş: (sayfalar 1-8) vakıfla ilgili deliller ve Osmanlı padişahları başta olmak üzere devlet adamlarının, ulemânın, kazaskerlerin, şeyhulislâmların vakfa verdikleri önemden bahseder,
2. Giriş kısmının sonunda yani 9. sayfada söz konusu vakfiyenin şer’î mahkeme nezdinde makbul ve mu’teber görülerek tescil edilmesi ile ilgili kayıt bulunmaktadır.
3. Sayfalar 13 ve 14’de “Hüve’l-Sultânü’l-A’zam” diye başlayan ve “ve’l-Hâkânü’l-Mu’azzam” sıfatlarıyla devam ederek “Seyyid-i Salâtîni’l-Arab-i ve’l-Acem” ve “Hâdimü’l-Haremeyn el-Şerîfeyn” sıfatlarını saydıktan sonra “vakfiye sahibi Sultan I. Ahmed”i şu şekilde tanımlar: “el- Sultân ibni’l- Sultân, el-Sultân Ahmed Hân”. Daha sonra babası Sultan III. Mehmed ve dedesi III. Murad’tan bahseder. Böylece vakfiyede bahsedilmemiş olmakla birlikte seçercesinin dedesi II. Selim ve onun da babası olan Kanuni Sultan Süleyman’a ve oradan da Haremeyn’in hizmetkârlığını Osmanlı Devletine bağlamış olan Sultan I. Selim’e bağlamış olur.
4. Sayfa 15-18 arası vakıfların sahibi Sultan I. Ahmed’in methiyesine devam edilen bu kısımda adı geçen Padişahla ilgili 2 adet şiir vardır.
5. Sayfa 18’de Sultanın Allah’ın kelâmı olan Kur’âna sarıldığını şu kelimelerle açıklamaya çalışır: “fe-temesseke bi-habli’llâhi’l-metîn; el-Zikri’l-Hakîm ve’l-Kur’âni’l-Mübîn” ve de yolunu Kur’ân ve Hz. Peygamberin sünneti ile belirlediğini şu şekilde beyân eder: “Ahaza fi’l-Umûri bi’l-kitâbi ve’l-sünne”.
6. Sayfa 20’de Sultan I. Ahmed’in Haremeyn’de yapmaya muvaffak olduğu eserleri saymaya başlar: a) Ka’be’de yaptırdığı “Mizâb” denilen oluk, b) Ka’be’nin duvarlarının bakımı (Nıtâk denilen kuşakların duvarlara destek olarak bağlanması konusu), c) Ka’be’de minberin mermerden yapılması, d) büyük dedesi Sultan Süleyman Kanûnî tarafından yaptırılmış olan Arafat suyunun Mekke’ye ulaştırılmasında bozulan

kanallarının elden geçirilmesi, e) Medîne-i Münevvere'de Haremin düzenlenmesi ve Ravza-i Mutahhara-i Nebeviyyenin yenilenmesi gibi hizmetler, f) Vakfiyenin aynı 20. sayfasında ana konu olan "Susuzluk çeken Hacıların" su ihtiyaçlarına çâre bulmaktan ve Mescid-i Nebevîde istirahatgâhlardan bahsedilir.

7. Sayfa 21'de "Kitâb" olarak bahsedilen "Vakfiye" de meşhur molla Sa'deddîn'in (yani Tâcüttevârîh sahibi Molla Sa'deddîn'in) oğlu olan Mevlâna Abdül'azîz'in imzasından bahsedilmektedir.
8. Sayfa 22 ve 23'te gelir getiren vakıflar arasında "el-Karyeteyni'l- Mübeddeleteyn" olarak tanımlanan "İstibdâl" yani değişim yolu ile vakıf köyler arasına katılmış olan iki köyden bahsedilir. Bu köyler önce değişim yani "İstibdâl" yolu ile Padişahın mülkiyetine dahil olmuş ve daha sonra onun tarafından vakıf köyler arasına kaydedilmişlerdir. Esasen bu "İstibdâl" konusuna ve bunun şer'an câ'iz olduğu hususuna vakfiyenin sonundaki Arapça ekinde temas edilmektedir.
9. Sayfa 24 ve 25'de Mısır Valisi ve Muhafızı olarak vasfedilen Ahmed Paşa b. Mahmûd bu sözü edilen değişim köyleri işini düzenleme ile görevlendirilmiştir. Şu kadar var ki "İstibdâl" edilirken vakfa katılan köyler karşılığında değişime verilen köylerin verim ve gelir bakımından daha zengin olması esasına riayet edilmesi esas kabul edilmiş ve bu işlemler sırasında asla adâletten ayrılınmaması istenmiştir. Bütün bunlar sonrasında Mısır Valisi Ahmed Paşa Padişah adına hareket ederek vakfi vekâlet yolu ile Mısır'da tescil etmiştir. Vakıf köylerin tebdil ve tescilleri şer'î prensiplere uygunluğu özel olarak toplanan "Şer'î Meclis" tarafından tasdik edilmiştir. Bu arada Vali Ahmed Paşa ile beraber Mısır Defterdârı Hasan Efendi b. Hüseyin aynı şekilde vakıf işleri üzerinde yetkili kılındığı görülüyor.
10. Sayfa 26-40 arası uzunca bir kısım Mısır'da vakfedilen köylerden bahis vardır. Bunlardan Şarkıyye, Mansûre ve Kalyûbiyye gibi birkaç tanesinin adları yukarıda geçmiştir. Bunlardan bir kısmı da "İstibdâl" yolu ile değişime uğramış köylerdendir. Bunların sayıları 13 köy olarak görülür. Diğerler Ebu Kebîr, Benî Hilâl, Tahla'l-'Arab, Minye ve Hufne gibi köylerdir. Vakfiyede adı geçen köyler günümüzde mevcut olmakla birlikte adları farklılık göstermektedir. Meselâ vakfiyede "Şelşelmûn" olarak geçen köy bugün "Şelşemûn" olarak biliniyor. Köylerin hudutları belirtilirken arada köprülerden, Tarîk-ı Sultânî diye geçen yoldan ve "Tir'a" denilen "Nil" nehrinin ince kollarından bahisler geçer. Bilindiği üzere Süveyş kanalı öncesi Akdeniz ile Kızıldeniz arası bağlantı bu sığ ve dar kanallardan yapılmakta idî. Coğrafi yönlerden bahsederken "Kible Tarafı", "Deniz Tarafı" veya "el-Cânibü'l-Garbî yani Batı Tarafı" veya "el-Cânibü'l-Şarkî yani Doğu Tarafı" gibi tarifler yer alır. Batı tarafından bahsedilen hududun "Bahrü'l-A'zam" da bittiği ifadesinde de herhalde Akdeniz kastedilmektedir. Ayrıca bu köylerin sınırlarının belirlenmesine gayet detaylı bir şekilde yer verildiği görülüyor. Bilindiği üzere vakfiyelerde genel olarak vakfedilenler yani mukata'alar bölümü en uzun ve

en hacimli bölümü ihtiva eder. Zira Vakfın ayakları üzerinde durması ve uzun süre yaşamaları bu “Mukata’ât” ve “Müstegallât” bölümlerinin zenginliği ile belirlenir. Ancak Para Vakıflarında bunlar bulunmaz. O tür vakıflarda bunların yerine işletilerek “ribh” denilen kârların elde edileceği ortaya konulan ana para yani nakit paralar söz konusudur. Bu sistemde esas, ortaya konulan paranın şer’î yoldan “İstirbâh” edilmesi yani nemâlandırılması ve ödemelerin bu şekilde elde edilen nemâdan yapılmasıdır. Her iki şekildeki vakıf durumunda da işletmecî pozisyonunda olan “Mütevelli” veya “Nâzır”ların rollerinin önemi tartışılmazdır. Tetkik etmekte olduğumuz Vakfiyenin bu kısmı vakıf köylerinin hudutlarının belirlenmesi ile son bulmuş oluyor.

11. Sayfa 40 ve 43 arasında Padişah I. Ahmed adına düzenlenen vakfiyeyi onun adına vekâlet yolu ile Mısırdaki aktedilen şer’î mecliste savunan Vezir Ahmed Paşa’nın yanında bulunan Defterdâr Hasan Efendi ise vakfiyedeki teknik konulara cevap verir. Bunlar arasında değişime tabi tutulan 13 köy konusu vardır. Bu köyler vakfa dahil edilmek üzere Vezir Ahmed Paşa’ya teslim edilmiş ve her iki taraf da ikrar ve tasdik işlemlerini tamamlarlar. Bunun üzerine şer’î mecliste bulunan Hâkim söze başlayarak adı geçen köylerin vakfa, onların yerine “İstibdâl” yolu ile gösterilen köylerin ise “Beytülmâl” e kaydolduğuna hükmeder.
12. Sayfa 44 ve devamında belki de vakfiyelerdeki en can alıcı noktaya temas ediliyor. Bu önemli nokta vakfiyenin amacı ve kuruluş sebebidir ki vakıf terminolojisinde “Şart-ı Vâkıf” kısmı olarak yer alır. Gerçekten de vakıf sahibinin zihninde bulunan ve yapmak istediği hayır u hasenâtın şekil ve şartlarının yer aldığı kısım burada belirtilir. Mısır üzerinden Hacca gidecek olanların yollarda karşılaşacakları sıkıntıların tamamıyla giderilmesi değilse de en aza indirilmesi bu vakfiyenin ana amacını teşkil ediyor. Mısır üzerinden giden mahmildenilirken sadece Mısır hacıları değil, ancak bu yolu tercih ederek Hacca gitmeye niyetlenen tüm ülke hacı adayları bu hazırlanan imkânlardan yararlanması esası düşünüldüğü kesindir. Sultan I. Ahmed’in vakfiyenin hazırlandığı günlerde Osmanlı tahtında oturduğu ve hayatta olduğu düşünülürse vakıf gelirlerinin sarf mahalleri kendi vefatından sonra da aynı şekilde devam edeceği ve hazırlıkların ona göre yapılmış olduğu şüphesizdir. Her sene elde edilen gelirlerin bulunduğu vakıf hazinesinden “Sebîli’l-Hac” denilen hac yolculuğu için 1306 dinar harcanması prensibi birinci şart olarak ortada durmaktadır. Ancak bu vakıf işletmesinde görev alacak olan her kimsenin yapacağı hizmetler ayrı ayrı belirlenmiştir. Bu hizmetlerin bir kısmı üst düzey yöneticilerin görevleri diğer kısmı da daha alt düzeydeki vakıf görevlilerinin yapması gerekenlerdir. Bu görevlilerden ayrı olarak bir de her hacı adayının hac yolculuğu sırasında su, gölgelik, istirahat, yiyecek ve nihayet yol emniyeti gibi bir takım karşılıksız hizmet alma durumları vardır. Bu hacı adaylarının Beytullah yolunda bulunmaları bu hizmetlerden yararlanmak için yeter sebeptir. Zira bu kısım tamamen Allah’ın rızasına kavuşabilmek ümidiyle hacı adaylarının yararlanmaları

için hazırlanmış kolaylıklardır. Kişinin vefatı sonrasında hayr u hasenât defteri açık kalmaya devam eder (Yâsîn Sûresi, 12). Vakıflardan bir kâr beklenmediğine göre hasenât defterlerinin sürekli açık kalması bu eylemde yegâne amaç gibi görünüyor. Bu Vakıfta gelirlerin toplanması ve öngörülen ödemelerin yapılması ile görevli kişi olarak Mısır Defterdârının oğlu Hacı Mehmed'dir.

Vakıftan yapılacak ödemeler şu şekilde olacaktır; şer'î mahkemede kayıt altına alınan vakfiyenin şahitlerinden mübâşir Kadı Ahmed el-Nûbî'ye günlük 10 yarm, Kadı Ahmed el-'Abbâdî 'ye günde 6 yarım, Câbî Bevvâb Mustafa'ya her gün 12 yarım, Sarraf Ahmed'e her gün 5 yarım verilmesi şart edilmiştir.

Haremeyn'in idaresi şeyhulhareme ait olmakta olduğu bilinmektedir, ancak ona bağlı olarak çalışan ve Haremeyn'deki görevleri düzenleyen "Müşid" denilen kişilere yılda 6400 yarım altın verilecektir. Vakfın hasılâtını toplayan "Kâ'id" olanlara yıllık 5.000 yarım verilmesinin yanında her yıl bedeli 3.000 yarım kıymetinde bir "Hil'at" verilecektir.

Mısır'da şeyhulbeled denilen şehir yöneticisine bir miktar ödeme yapılacaktır. Bunun karşılığında onun görevi şehre gelip Haremeyn'e doğru yoluna devam edecek olan "Surre"nin taşınmasını düzenleme hizmeti olacaktır. Bu hizmet için ona her yıl 4.600 yarım ödenmesi öngörülmektedir. Yine aynı seferde gelen Hacı Kafilesi emîrine yani "Emîri'l-Hac" olan kişiye 1.000 yarım ödenecektir. Yine bu fasıldan gerekli Hac masrafları için ayrılmış olan 6.000 yarım kadar bir ödenek hazır bulundurulacaktır.

Mekke-i Mükerrreme haremünde görev yapmakta olan üç kişiden oluşan Hanefî İmamlara günlük 40 dirhem verilecektir. Bunlardan birinci İmama 20 dirhem, İkinci ve üçüncü İmamlara 10 ar dirhem verilmesi uygun görülmüştür. Yine Mekke Haremünde iki kişiden oluşan Hanefî Hatiblere günlük 20 dirhem verilecek, ancak bu miktar her birine 10 ar dirhem olmak şekli ile ödenecektir. Haremde görev yapan sekiz kişi Şafi'î imamlarından günlük 45 dirhem verilecek, ancak bu ödeme 10 dirhem birinci İmama diğer kalan yedi İmamdan herbirine 5 dirhem olarak gerçekleşecektir. Şafi'î Hatiplere gelince, bunlar toplam üç kişi olup günde 50 dirhem alacaklardır. Ancak Şâfi'î Hatiplerden birincisine 20 dirhem, ikincisine 15 dirhem ve yine üçüncüsüne 15 dirhem ödenecektir. Sayıları üç olan Mâlikî İmamlara günde 15 dirhem ödenecek, ancak bu miktar her birine 5 er dirhem şeklinde olacaktır. Hanbelî İmamların sayısı 3 olacak ve bunlara 15 dirhem verilecektir. Bu miktar İmamlardan her birine 5 er dirhem şeklinde olacaktır.

Beytullâhi'l-'Atik denilen Ka'be'nin kapıları olduğu gibi kapıcıları da vardı. Bu "Bevvâb" tabir edilen kapıcılara vakıf gereği 30 dirhem verilmesi öngörülmekteydi. Yine Haremde vazife görenler arasında "Mükebbir" denilen bir görevden ve ona "Müezzin"lerden ayrı olarak yapılan bir ödemedен bahsediliyor. Mükebbir muhtemelen tekbir getiren İmam Efendinin sesini yüksek sesle tekrarlayan kişilere verilen sıfat olmalıydı. Bugün belki de güçlü mikrofonların Camilere girmeleri sonrasında sadece "Müezzinler" bu görevi yapar oldular. Bunlara sırasıyla ayrı ayrı yer veren vakfiye önce "Mükebbirlerden" bahseder ve bunların makâm-ı Hanefî ve

Şafi’î de toplam 16 kişi olduklarından bahseder ve tümüne günde 27 dirhem ve yarım dirhem verileceğini bildirir. Bu görevde bulunanlardan her gün 9 kişiye günde bir dirhem ve yarım verilecektir. Diğer yedi kişiden her birine ise günde ikişer dirhem verilecektir. Bu arada kısa da olsa bir diğer göre den daha bahsediliyor. O görev “Muvahhidlik” görevidir ve ona da günde bir dirhem verilecektir. Anlaşıldığı kadarı ile muvahhidlik görevi sadece bir kişilik bir görevdir.

Mekke Haremünde görev yapan “Müezzinler” daha sonra geliyor ve bunların sayıları 33 kişi olarak görülüyor. Vakfiyeye göre onlara ödenmesi gereken toplam miktar 165 dirhemdir. Böylece her birine günlük 5 dirhem bir ödeme öngörüldüğünden bahsedilir³⁸.

Haremeyn’de dînî karşılığı açısından fevkalâde önemli olan diğer bir görev de “Ferâşet” görevidir. Bu görev padişahın beratı ile verir ve onlar da bu pâyeden büyük şeref duyarlardı. Bu müzehheb ve renkli beratlardan Osmanlı Arşivinin Müzehheb ferman ve Beratlar (MFB) fonunda çok sayıda örnek bulunur. Kendilerine böylesi bir ferâşet beratı verilen aileler bunu evlerinin en mutenâ köşesine asarlardı. Vakfiyeden öğrendiğimize göre böylesi şerefli bir pâyeyi Padişah I. Ahmed de elinde bulunduruyordu. Esasında bu sembolik bir görevdi ve çoğunlukla buna sahip olanlar kendilerine Haremeyn halkı arasından “Kâ’im” denilen bir vekil tutarlar ve ona bu görev için özel bir ödeme yaparlardı. Nitekim Sultan I. Ahmed de bu görevi hakkıyla yerine getirecek bir veya birkaç kişi tutmuş ve bu ferâşet hizmetinin vekiline her gün 10 dirhem gibi bir paranın verilmesini vakfiyesine koymuştu. İki kişi oldukları anlaşılan Medîne Haremündeki bu Ferâşet görevlilerinden her biri günde 5 dirhem alacaktı. Ancak Mekke-i Mükerreme’de bunların sayıları 24 olarak görülmekte ve onlara toplam 60 dirhem verilmesi vakfiyede yer almaktaydı. Buna göre herbiri günde 2. 5 dirhem alacaktı³⁹. Mekke’deki ferâşet görevinde bulunanların sayıları bununla da yeterli kalmamış olmalı ki Harem içinde bulunan 4 mezheb makamları için ayrı ferraşlar tahsis edildiği görülür ve bunlara ödenecek para da 22 dirhemdir. Yani biri 6 dirhem alacak, diğeri 4 dirhem alacaktır. Kalan 4 ferraş ise 3 dirhem alacaktır. Harem temizliğine ayrılan bahis bu kadarla yeterli görülmemiş olmalı ki sonraki sayfa⁴⁰ tamamıyla bu konuya hasredilmiştir. Zira okunduğunda görülüyor ki şadırvanlar, Ka’be etrafında “Metâf” denilen tavaf mahalli ve hatta Ka’be iç tavanlarının temizliği ayrı ayrı zikredilmiştir.

Mekke-i Mükerreme Haremünün temizliği konusu bu kadarla da yetinilmemiş ve Zemzem civarın başta olmak üzere her bir bölüm tek tek vakfiyede ele alınmış ve bir de ayrı olarak “Kennâsîn” yani süpürgecilerden bahsedilmiştir. Sadece Zemzem civarı hizmetinde 5 kişi görülüyor. Enteresan olan vakfiyenin bu kısmında Mekke Haremünde “Marangozluk” hizmeti verecek kimsenin de unutulmamış ve ona da bir tahsisat ayrılmış olmasıdır. Onun alacağı miktar da hergün için 4 dirhemdir. Ka’benin iç mekânlarının ve “Metaf” denilen tavaf mahalli ile mes’a denilen sa’y mahallerinin aydınlatılması için görev yapacak olan kandilciler 23 kişidir. Onlara tahsis edilen miktar 115 dirhem olup her birine günlük 5 dirhem verilecektir.

38 bk. Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Dosyaları [TS. D.], No: 7004, 48.

39 BOA, TS. D., No. 7004, 48.

40 BOA, TS. D., No. 7004, 49.

Ka'benin değişik yöndeki kapılarında bulunan "Bevvâb" lar yani kapıcılar toplam 21 kişidir. Onların vakıftan alacakları miktar kişi başı 2 dirhem hesabı ile günlük 42 dirhem olacaktır. Bu vazifelerin dağıtımlarını yapan "Müşid" denilen kişiler bu görevleri karşılığında günlük 5 dirhem alacaklardır. Böylece Mekke Hareminin kapı, temizlik ve aydınlatma hizmetleri de aksamadan yürütülmüş olacaktır⁴¹.

Anlaşıldığına göre Ka'bede hizmetler en yüksek noktasından en alt seviyesine kadar düşünülmüş ve her kes bu hizmetlerinin karşılığını vakıf hazinesinden almış olacaktır. Haremeyndeki hizmetlerin karşılıklarının zâten Devlet tarafından verilmesi en doğal bir durum ve sistem gereği olmasıdır. En azından öyle olması gerekirken bu hizmetlerin karşılıklarının vakfa bağlanmasının açıklaması ne olabilirdi. Kanaatimce Sultan I. Ahmed bu hizmetin kudsiyetine inanmış bir kişi olarak bu hizmetlerin karşılıklarının ödenmesini tesis ettiği kendi özel vakfına bağlatmıştır. Böylece vefatı sonrası bile buradan gelecek olan sevablar açık kalacak olan onun hayır ve hasenât defterine yazılmaya devam edecekti (yine bk. Yâsîn sûresi, âyet, 12). Bu işin muhtemel sırrı bu olsa gerek idi. Vakfiyede açıklanan hizmetler içinde en ince hizmet noktaları dahî düşünülmüş ve hattâ Kâbe'de cemaate su dağıtılması hizmeti de eksiksiz devam edebilmesi için "Zevrak" denilen su dağıtıcılarına yeterli ödemenin yapılması planlanmıştır.

Vakfiyede Belirtilen Diğer Hizmetler

Haremeyn yapılması teşvik edilen ferdî ve toplu ders halinde okumalara yer verilmiş ve onlara az da olsa bir kısım ödeme yapılması öngörülmüştür. Kur'andan ve hadislerden yapılacak toplu ve planlı dersler düşünülen vakfiyede çok okumaktan yıpranan Kur'an nüshalarının tamirati için özel "Mücellid" görevlendirilmiş ve bu hizmete karşılık ciltci ustaya günlük 5 dirhem verilmesi istenmiştir. Ayrıca bu vakfiyede "Hâfız- Kütüp" tayin edilerek Haremde herkes tarafından okunan ve zaman zaman ortada bırakılan Kur'an, Hadis ve Fıkıh konularındaki İslâmî kitaplara sahip çıkılması ve onların yeniden düzenlenerek hizmete hazır vaziyette tutulma görevi de düşünülmüştür. Mekke ve Medine haremelerinde özel vakıf kütüphaneleri ve bunların bugün devlete bağlı olarak çalıştıkları bilinmektedir ve oralardaki eserler "kütüphâne müdürleri", "Hâfız-ı Kütüpler" ve gerekli diğer personelin korumalarına tevdi edilmiş bulunmaktadır. Ancak buradaki durum onların dışında bir görevdir. Onların görev alanı Haremeynin her tarafında, okumak isteyen cemaatin rahatlıkla ulaşabildikleri raflarda bulunan Kur'an, Hadis, vs. gibi kitapları kapsamaktadır. Haremeyn'de mevcut özel kütüphaneleri vakfedenler zâten düzenledikleri vakfiyelerde görevliler dahil tüm ihtiyaçları bir esasa bağlamışlardı. Konumuz olan vakfiyede bahsedilen görevler ise bunların dışında olup herkesin rahatlıkla ulaşabildiği kur'an vs. nüshalarıdır. Bunlar Haremeyn içi kütüphanelerde bulunan hizmetlerden ayrıdır.

Mekke-i Mükerrreme'de Harem-i Şerifin kapılarının anahtarları Osmanlı öncesinde olduğu gibi yine Şeybe ailesine emânet edilmişti. Vakfiyede "Bevvâb-ı Beytillâhi'l-'Atîk" olarak tanımlanan kişiye günlük 30 dirhem verilmesi şart koşulmuştur. Yukarıda "Bevvâb" olarak

41 BOA, TS. D., No. 7004, 50.

bir hizmetli hattâ hizmetliler geçmişti. Burada kastedilen herhalde “Miftahdâr” yani Ka’benin anahtarlarını elinde bulunduran kimse olsa gerektir. Nitekim Kanûnî’nin zevcesi Haseki Sultanın Kudüsteeki Kıyâme kilisesinin anahtarlarını elinde bulunduranlar da “Bevvâb” olarak anılmışlardır. Zâten bu vakfiyedeki diğer tahsisatlara bakıldığında bu rakamın oldukça yüksek bir ödeme olduğu görülüyor⁴².

Vakfiyede göze çarpan ve ancak bugün karşılığı olmayan diğer bir görevin bulunması bize Osmanlı döneminde yürürlükte olan farklı bir vazifeye işaret ediyor. O nokta da Mekke haremî dışında devam eden bazı hizmetlerdir. Bizler böylece bazı mübârek mekânlarda sonradan yapılmış olan küçük mescidler hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Zira vakfiyede buralarda görev yapan İmam, müezzin gibi görevlilerin tahsisatları göze çarpıyor.

1. Hz Ebubekir’in iş yeri olan mekân bir mescid hâline getirilmiş ve görevlilere ödemeler vakfiyede yer almıştır,
2. Hz. Ömer’in doğduğu ev olarak bilinen yerin kapıcısına vakfiyede yer verilmiştir. Günümüzde Medine-i Münevverede Hz. Ömer adına bir mescid bulunmaktadır.
3. Hz. Ali’nin mescid haline getirilmiş olan doğduğu evi ve oradaki görevliler vakfiyede unutulmamışlardır.
4. Medine haremînde bulunan mücellidin günde 3 dirhem istihkakı vardı.
5. Sultan Süleyman el-Kanûnî tarafından Arafattan Mekke’ye ulaştırılmış olan su, Sultan I. Ahmed vakfiyesine girmiş ve su kanallarının yönlendirme görevinde bulunanlara günde 5 er dirhem verilmiştir.
6. Safa ve Merve’de susayanlara su veren ve rehberlik yapanlara günde 3 er dirhem verilmiştir.
7. Medine-i Münevvere Haremînde Cum’a günleri Hutbe îrâd eden 2 kişi bulunmakta olup bunlara 10 ar dirhemden toplam 20 dirhem günlük verilmiştir.
8. Medine Haremînde İmamlık görevinde bulunan Hanefî İmam günde 6 dirhem ve buna mukabil Hanbelî İmamın günde 10 dirhem alması enteresan bir bilgi olarak üzerinde düşünülmesi gereken bir nokta gibi duruyor⁴³.
9. Medine Haremînde eğitim hizmetinde bulunanlar kısmı da önem arz ediyor; Mesnevî okutan Mesnevîhânlar günde 20 dirhem alıyorlardı.
10. Medine-i Münevvere’de “Makâm-ı Şafi’î” de İmam ve Hatip olanlar günde 20 dirhem alırken, Makâm-ı Mâlikî de de İmam olanlara sadece 5 dirhem verilmesi de düşündürücü görünüyor. Gerçi Mâlikî den sadece İmam görevli olması ve Hatip olmaması da üzerinde düşünmeye değer.
11. Medine Haremînde 24 müezzin bulunması da önemli bir konu gibi duruyor. Bir karşılaştırma yapıldığında Mekke haremînde bu rakamın 33 olduğunu görüyoruz⁴⁴.

42 BOA, TS. D., No. 7004, 47.

43 BOA, TS. D., No. 7004, 52

44 BOA, TS. D., No. 7004, 48

Medine'de Peygamber mescidinde vazife gören bu 24 müezzinden her biri günde 5 dirhem almış. Bu da toplam 124 dirhem ediyor.

12. Medine Haremindedeki yani Peygamber mescidinde “Na't-ı Şerîf” veya vakfiyedeki ifade ile “Na't-ı'l-Nebî” okuyanlar günde 4 dirhem alırlardı.
13. Peygamber Mescidinde eğitimin bir parçası olmak hasebiyle hafızlığa çalışanlara günde 5'er dirhem verildiği kaydediliyor.
14. Medine-i Münevvere'de Hz. Peygamberin kabri bulunur ve orada bulunan kadem-i şerîf ziyaretine rehberlik eden “Müşid” günde 2 dirhem almaya hak kazanırdı. Kadem-i Resûl deyince hatıra Sultan I. Ahmed'in meşhur “Nola tâcım gibi koysam başıma” dediği peygamberimizin ayak izleri geliyor.
15. Medine Mescidindeki hizmetler bitmez tükenmez. Benim 1967 yılında ilk defa ziyaretim sırasında gördüğüm Ağavât diye isimlendirilen özel insanlar münâvebe ile ama sürekli olarak Hz. Peygamberin muhafızlığını yapan kimseleri hatırlıyorum. Vakfiyemiz 1616 yıllarında bunların sayılarının 37 olduklarını söylüyor. Bu hizmetlerine karşılık onların adam başı istihkakları 2'şer dirhem üzerinden toplam 74 dirhem etmekteydi⁴⁵.
16. Yukarıda vakfiyelerle ilgili kısaca bilgide arz edildiği üzere⁴⁶ vakfiyenin bir “Mütevelli”si yani (mâlî yetkilisi) ve bir de onun mes'ul olduğu “Nâzır” dediğimiz kişi vardı. Vakfiyeden bunlara bir ödeme yapılırdı. Ancak bu vakfiyede Nâzırın bu görevi ücret almaksızın yani hasbî olarak yapacağından bahsediliyor⁴⁷. Yine yukarıda gördüğümüz bilgilere göre bu Vakfın Nazırını ilk tescil anında belirlendiği üzere Mısır Eyâlet Valisi olacaktı. Mütevelliyi tayin edecek ancak kendisi yapacağı Nazırlık görevine karşı bir ücret almayacaktı. Ancak Mütevelli'nin sunduğu mâlî raporları tetkikte bir süreklilik olması gerektiği ve de Mısır Eyâlet Valisinin bu hizmette sürekli kalması diye bir durum söz konusu olmaması dolayısıyla bu vakfi sürekli Nazırını da yine İstanbul'da sarayda buluna ve Haremeyn evkafının nazırını olan Dârüsse'âde Ağası olmak gerekiyordu. Nitekim de öyle olmuştur ve dolayısıyla biz de bu vakfiyeyi Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi belgeleri arasında D. 7004 numarada bulduk. İşbu Arşiv belgeleri Topkapı Sarayı'ndaki yerlerinden alınarak, Kâğıthâne'deki Ana arşive nakloldüğünden ve hem de Ana Arşivin ad ve kod gibi belge tanımları değiştiğinden bundan böyle bu vakfiyemiz şu şekilde kodlanacaktır⁴⁸. İlk günde vakfın mütevellilik makamı için El-Hâc Hasan Efendi ibn Hüseyin el-Defterî yani o dönemde (tarih;1616 da) Mısır ve Kahire bu kişi belirlenmişti⁴⁹. Ancak vakfiyenin son sayfalarında Sultan I. Ahmed'in Mısırdaki kendine ait Has emlâki ile kurduğu bu vakfın tesisi için kendi adına vekil olarak el-Hac Mustafa Ağa ibn Abdülmennân adını, mütevelli olarak da Mısır

45 BOA, *TS. D.*, No. 7004, 54

46 BOA, *TS. D.*, No. 7004, 48

47 BOA, *TS. D.*, No. 7004, 55.

48 BOA, *TS. D.*, No. 7004

49 BOA, *TS. D.*, No. 7004, 24

Defterdârî elhâc Mehmed Efendiyi görüyoruz⁵⁰. Mütevellilik makamının her an değişebildiği anlaşılırsa da burada bir yazım hatası olduğu ihtimali de vâridir. Zira bu sayfada müteveli adı olarak Defterdâr Mehmed Efendi adının hemen arkasından “el-Mârru Zikruhû” yani yukarıda geçtiği gibi ilâvesini görüyoruz. Bu durumda Mehmed Efendi adı müteveli olarak kesinleşmiş oluyor. Ancak son yetkili olan Darüsse’âde Ağalığı makamı olduğu kesindir zira o makamda tüm Haremeyn vakıflarının kontrolü için kurulmuş tam teşekküllü bir kurum bulunmaktadır. Tüm sene boyu çalışan bu kurum Haremeyn’le ilgili vakfiyelerin sunulan muhasebe raporlarını kontrol eder ve Haremeyn’e ait olan meblağları Haremeyn hazinesine kaydeder. Gelecek surre döneminde bunlar hazırlanarak surreye ilâve edilir. Dolayısıyla bu kurumda yazıcılar ve sâ’ir yardımcıları sene boyu çalışırlar.

3 Şevvâl, 1025/ 14 Ekim, 1616 tarihinde hazırlanarak Kahire’de Mısır Eyâleti şer’î meclisinde tasdik edilen bu vakfiyede şahitler olarak şu isimler görülmektedir:

1. Fâhru’l-Emâcid Câmî’ul-Mehâmîd Mehmed Efendî, el-Ruznâmecî bi’l-Dîvân el-Mısırî,
2. Fâhru’l-Emâsil ve’l-Emâcid İbrahim Efendî, el-Muhâsib el-Sultânî bi’l-Dîvân el-Mısırî,
3. Fâhru’l-A’yân, Zuhrü’l-Akrân Mustafa Efendî, el-Mukâtî’î bi’l-Şarkıyye,
4. Mefharü’l-Ekârim, Câmî’u’l-Mekârim, Sührâb Efendî, el-Mukâtî’î bi’l-Garbiyye,
5. Fâhru’l-Vücûh ve’l-Eşbâh, Muhammed Efendî, el-Müzekkir,
6. Fâhru’l-Emâsil ve’l-Akrân, Süleymân Ağa, el-Tercümân,
7. Fâhru’l-A’yân Mevlânâ el-Efendî, Muhammed Zamân, el-Mukâtî’î,
8. Fâhru’l-Ekârim, Muhammed Efendî, el-Mukâtî’î li’l-Gılâl,
9. Ve Gayruhum min el-Hâzırîn min cem’in gafîr ve cem’in kebîr.
10. Vakfiye tarihi; 3 Şevval, 1025 / 14 Ekim, 1616.

63 sayfadan oluşan bu Arapça vakfiye son kısmında yer alan şahitler bölümü ile son bulmuş oluyor.

Sultan I. Ahmed’in Vakfiyesinden Bahseden Arapça Kaynaklar

Mekke Tarihi üzerine yazılmış olan eserler arasında tarih açısından I. Ahmed’in hayatına yakın olanlar olduğu gibi ondan az sonra yazılmış olanlar da vardır. Bunlardan her ikisi de kendine göre değerli kaynaklardır. Aynı dönemdekiler yanında Mısırdaki kurulmuş olan bu vakfiyenin hedef alanı Hac yolları ve Haremeyn’dekilerle olmak dolayısıyla değeri çoktur. Zira o kaynaklar böylesi bir vakfın kuruluş hedefleri doğrultusunda ne derece başarı ile çalıştığından bahsederler. Bu ikinci kategoride bulunan eserlere en güzel örnek kısaca Sincârî’nin Menâ’ihu’l-Kerem adı ile bilinen eseridir. Asıl adı Ali b. Tacüddîn b. Takıyyü’l-Dîn el-Sincârî ve eserinin tam adı (Menâ’ihü’l-Kerem fî –Ahbâr-i Mekke ve’l-Beyti ve Vülâti’l-Harem) olan Mekke Tarihi ile ilgili eserinde müellif (d. 1057 - ö. 1125) Sultan Ahmed’in Mekke’deki

50 BOA, TS. D., No. 7004, 56

hayrâtı ile ilgili ayrılan bölümünde⁵¹ önce onu “Azîmü'l-himmet” diyerek tanımlar ve daha sonra “Haremeyn halkı için Mısır'da bir vakıf tesis etti ve gelirlerini ehl-i Mekke'ye tahsis etti” der. Yine Sincârî'nin ifadesine göre vakıf malları halk arasında “Mâlû'l-Ahmediyye” yani Sultan Ahmed'in malları olarak bilinmektedir. Bu para ve mallar ise Mısır Hac Kervanı ile gönderilirler. Sincârî aynı bilgilerin Şellî ve 'Asımî gibi müellifler tarafından da verildiğini bildirir. Mekke-i Mükerrreme'de 1026/1617 yani vakfiye tarihinden bir sene sonra Mekke'deki olayları anlatması açısından Şellî'nin “İkdül-Cevâhir ve'l-Dürer Fî Ahbâri'l-Karni'l-Hâdî 'Aşer” adlı eseri oldukça önemlidir. Müellif Şellî Hicrî 1030-1093 yılları arasında yaşamış olması dolayısıyla 1025 tarihli vakfiyeye çok yakın tarihlerde Mekke'de hayattadır. Bu eser 2 cilt halinde 1435/2014 yılında Riyad'da basılmış olup tahkik sonucu neşredenler, Abdurrahman b. Süleymân el- Mezîni ve Râşid b. Sa'd el-Kahtânî'dir. Vakfiye tarihine yakın diğer bir eser de, müellifi Hicrî 1111 tarihinde vefat etmiş olan 'Abdü'l-Melik b. Hüseyin b. 'Abdülmelik el-Şâfi'î el-'Asımî el-Mekkî'nin “Semtu'l-Nücûm el-'Avâlî Fî Enbâi'l-Evâ'il ve'l-Tevâlî” adlı eserdir. Bu eserlerin her ikisi de Sincârî'nin adı geçmiş olan eseri gibi bölge tarihi açısından önemleri yanında Sultan I. Ahmed'in Haremeyn halkı için Mısır'da tesis ettiği evkâfından bahsederler. Hattâ biraz daha fazla detaylı bilgi vererek vakıf üzerinden Haremeyne her yıl 20. 000 Dinâr kadar bir para gönderildiğini anlatırlar.

Bu kaynaklar Sultan I. Ahmed döneminde Mekke emirliğine tayin edilen şeriflerden Şerîf İdrîs, kardeşi Şerîf Füheyd ve kardeşinin oğlu Şerîf Muhsin'den de tafsilatlı olarak bahsederler. Bunların Sultan I. Ahmed döneminde İstanbul'a yaptıkları ziyaret ve sonradan onların Şerîf olarak tayinleri etraflıca anlatılır. Osmanlılar döneminde “Hatîm” denilen Ka'be'ye bitişik mekânda Mekke emîrleri olan şeriflerin menşûrları okunur ve orada hil'atlar giydirilir ve bu merasimde Mekke eşrâfi hazır bulunurlardı. Yapılan merasimde Mekke Kadısı Seyyid Muhammed, Medîne Kadısı Seyyid İsmâ'îl ve Beytü'l-Makdis'in eski Kadısı 'Allâme el-Minkârî, Şeyhulharem İsmâ'îl Ağa, Emîn-i Cidde Mehmed Bey, Mısır, Şam ve Yemen hacılarının Hac Emirleri, Hanefî Müftüsü Şeyh Abdurrahman el-Mürşidî ve kardeşi Kadı Ahmed, Kadı Necmüddîn el-Mâlikî ve Şâfi'î Müftüsü Muhammed b. 'Allân hazır bulunmuşlardı. Şeyh Abdurrahman'ın kardeşi olan Kadı Ahmed'in tam adı Ahmed b. 'Îsâ el-Mürşidî el-Ömerî, el-Hanefî, el-Mekkî Şihâbüddîn'dir. Bu zat Mekke'nin şâ'ir ve ediplerinden olup sonrada Mekke'ye Kadı tayin edilmiştir (ö. 1047) (bk. Sincârî, c. III, sh 539). Bu olay Hac ayı olan Zilhicce ayını 16'sında Ka'be'nin “Hatîm” denilen bölümünde cereyan etmiştir. Anladığımız kadarı ile Osmanlı döneminde Mekke Emiri tayin edilen Şeriflerin Menşûrları burada okunmak âdetten idi.

Sultan I. Ahmed Döneminde Haremeyn'de İ'mâr Hareketleri

Nitâku'l-Kâ'be denilen Kâbe kuşaklarının ta'mirâtı (Nitâk için “Mu'cemu'l-Vasîf” adlı eserde “ortada bulunan kuşak” tarifî yazılıdır), Mekke Emîri Şerîf İdrîs b. Hasan döneminde olduğu

51 bk. Ali b. Taceddin b. Takıyyüddin Sincari, *Menaihü'l-Kerem fî Ahbari Mekke ve'l-Beyt ve Vülati'l-Harem*, thk. emil Abdullah Muhammed el-Mısri (Mekke: Câmîatu Ümmi'l-Kurâ, 1998), 3/525-527.

haberi 1020 olayları arasında verilir⁵². M Şellî ise adı geçen ‘İkdü’l- Cevâhir ve’l-Dürer adlı eserinde bu olaya Hicrî 1026 yılı olayları arasında yer verir. Yine “Semtu’l-Nücûmi’l-’Avâlî” adlı eserde bu olaya yer verilmektedir⁵³. Kâbe kuşakları (Nıtâk) veya duvarlarının bakımı konusu şu şekilde geliştiğini öğreniyoruz. Bu sefer kaynağımız kısaca ibn. ‘Allân olarak bilinen ve nesebi Hz. Ebubekir’e bağlandığı için “el-Sıddîki” lakabı verilen Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Allân’dır. Mekke’de 975’de doğmuş 1033’te vefat etmiştir. Bir deyişle üzerinde durduğumuz olaylara birinci elden şahid olmuştur. Onun ifadesine göre Kâbe’nin doğu ve batı duvarlarında ortaya çıkan hasarlı durum Padişah I. Ahmed’e haber verildiğinde ilk önceki kararı Kâbe’nin yıkılarak yeniden sağlam bir şekilde inşası şeklinde olmuş ancak dönemin uleması bu karara karşı çıkması ile bu hasarlı durumun Kâbe’yi çepeçevre saran bir demir kuşak ile sarılması şekli ekseriyetin kararı olmak dolayısıyla “güçlendirme yapılması” uygulaması başlamıştır. Önce kuşaklar sarı döğme bakır ile hazırlanmış ve daha sonra üzerleri altın ile kaplanmıştır. Şellî ve ‘Âsımî gibi Mekke tarihçilerinden biri bu güçlendirmenin bir kat demirle diğeri ise üst ve alt olmak üzere iki kat olduğunu söylerler. Kuşakların üstlerinde “Kelime-i Şehâdet” ve Kur’an âyeti olan “Hasbünallâh ve Ni’mel-Vekîl” (Âl-i ‘İmrân, 173) yazılıydı. Bütün bu mimarlık ve mühendislik çalışmalarının Hassa Mimarlarından Hasan Paşa tarafından yapıldığını eklemek yerinde olacaktır. Tarihler bu olayın gerçekleştiği yıl olarak Hicrî 1020 tarihini vermektedirler⁵⁴. Bu olay hakkında Mekke tarihi üzerine yazılmış eserlerde verilen ayrıntılı bilgiler ışığında bizler de sanki İstanbul’dan gelen develere yüklü olan tamirat malzemelerini götür gibi tahayyül edebiliyoruz.

Sultan I. Ahmed döneminde Mekke-i Mükerrermede Kâbe’de yapılması düşünülen inşaat faaliyetleri için İmam ‘Alî el-Taberî Hicrî 1020 tarihini verirken diğer bazıları meselâ el-‘Âsımî su yolları düzenlemesi ile birlikte olarak bu çalışmaların 1021’de olduğunu söylüyor. Olayın gelişmesi şöyle naklediliyor. ‘Alî et-Taberî’ye göre Sultan Ahmed’in gönderdiği malzeme arasında “Mîzâb” altın oluk ve “Nıtâk” yani kuşaklar bu gelen malzemeler arasında en önemli ve hacimli olanlarını teşkil etmektedir. Yazıldığına göre “Nıtak” gümüşten imal edilmiş ve üzeri altınla kaplanmıştı. Bu malzeme ile birlikte ve başlarında Mimar Hasan Ağa olarak kâfile Zilhicce ayının ilk 10’u içinde Mekke’ye vardı. Sene 1020 idi. Mekke halkı, başlarında eşraf ve ulema olarak karşılamaya çıktılar. Vakit İkinci namazı sonrası idi. Karşılama mahallinde toplandı. Karşılarında Nıtak, yani kuşaklar ve onların yüklenmiş olduğu develeri buldular. Yolculuk sırasında kuşaklama malzemelerine herhangi bir zarar gelmesin diye ağaç ambalaj içine alınmış ve gayet hacimli olmaları dolayısıyla iki deve birleştirilerek üzerine bağlanan bir kızağa yerleştirilmişlerdi. Bu şekilde Mekke’ye giren taşıyıcı develerin sayısı 24 kadardı. Bunların görüntüsü müthiş ve gayet heybetli bir durum arz ediyordu. Hicaz Seyahatnâmesi

52 *Menaihü’l-Kerem fî Ahbari Mekke ve’l-Beyt ve Vülati’l-Harem*, 3/535.

53 Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdülmelik eş-Şafîi Asîmî, *Semtü’n-Nücümü’l-Avali fî Enbai’l-Evail ve’l-Tevali*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut, 1998). *Menaihü’l-Kerem fî Ahbari Mekke ve’l-Beyt ve Vülati’l-Harem*, 3/104-5.

54 *Menaihü’l-Kerem fî Ahbari Mekke ve’l-Beyt ve Vülati’l-Harem*, 3/536-7.

müellifi “el-Betenûni”nin tarifine göre develeri yönetmek üzere onların sırtında sandalye şeklinde oturaklarda iki sürücü bulunuyordu ve bunların her ikisinin de yüzleri develerin baş kısımlarına doğru bakmaktaydı⁵⁵ Develerin bir kısmı Mekke’li eşrafa, ulemaya ve halka gönderilen hediyeleri taşımaktaydı. Duran develer, sürücüleri ve getirdikleri tamir malzemeleri ve hediyeler uzun yolculuğa uygun bir şekilde sarılmış ve uygun bir şekilde paketlenmişlerdi. Gelen eşyanın tümünün bir arada durmaları müthiş görkemli bir manzara arz etmekteydi. Karşılamaya gelenler bu kadar malzemeyi bir arada görünce âdetâ Osmanlı Devleti’nin gücünü, kuvvetini bir defa daha hisseder oldular. Karşılama mahallinden ayrılarak gidecekleri yerlere yaya olarak hareket ederek ellerinde hediyeleri taşıyan hizmetçiler önlerinde yürüyen ulemâyı izleyerek Kâbe’nin “Bâbü’sselâm” kapısına ulaştılar. Karşılamacıların da beraber olduğu kalabalık gurup topluca ve salavatlarla Mescid-i Haram’a girdiler. Ellerindeki yükleri varışlarının ki Zilhiccenin 7. günü idi. Harem-i Şerifte Beytullahi’l-Harâm’ın yanında uygun bir yere yerleştirdiler. Daha sonradan Şeyh Abdülkerîm el-Kutbî’nin “Bâbü’l-Fuhûd” yanındaki Kütüphânesine konuldular. Öte yandan Mekke Emîri Şerîf İdrîs hazretleri Mekke-i Mükerrermede “Dârü’l-Mirza” denilen evi boşalttırarak Mîmârbaşı Hasan Ağanın oraya yerleşmesini temin etti. Zira Mekke’de Harem içinde ve Arafatta olmak üzere o civarda onun başkanlığında yapılması gereken işler uzun sürebilirdi. Nitekim de öyle oldu.

Zilhicce ayının 16. günü Kâbe’nin bitişiğinde (uzantısı) olan “Hatîm” mahallinde büyük bir toplantı oldu. Burası âdetâ İstanbul’dan gelen emr-i şeriflerin ve Mekke Emiri tayinlerinde onlara verilen menşûrların okunduğu yerdi. Nitekim bu toplantıya Şerîf İdrîs ve kardeşinin oğlu Şerîf Muhsin, Mekke-i Mükerreme Kadısı Kâdî Muhammed, Medîne-i Münevvere Kadısı Kâdî İsmâ’îl, Beytü’l-Makdis (Kudüs) eski Kadısı Kâdî ‘Allâme el-Minkârî ve Şeyhulharem İsmâ’îl Ağa ve Emîn-i Cidde Mehmed Bey, Mısır, Şam ve Yemen Hac Emîrleri, Hanefî Müftüsü Şeyh ‘Abdurrahmân el-Mürşidî ve kardeşi Kadı Ahmed, Mâlîkî Müftüsü Necmüddîn el-Mâlîkî ve Şafi’î müftüsü Muhammed b. ‘Allân katıldılar. Bir süre sonra Kâbe’nin anahtarları elinde olarak Şeyh Abdullah el-Şeybî çıka geldi ve Kâbe’nin kapısını açtı. Mîmârbaşı Hasan Ağa içeri girerek hasarlı duvarları tesbit etti. Tekrar bir bakmak ihtiyacı doğunca Mekke Emîri Şerîf hazretlerinden müsâ’ade istediğinde Şerîf’in cevabı müthiş oldu: “Sultanımız hazretleri size ne emretti ise onu yapmakta serbestsiniz. Size yap veya yapma diyemem!” dedi⁵⁶. Bunun üzerine topluca ilk önce Sultana ve daha sonra Şerîf İdrîs ve kardeşinin oğlu Şerîf Muhsin’e hayır dualar edildi⁵⁷.

Mekke-i Mükerreme’de Harem-i Şerîfin İç Dekorasyonu

Hicrî 1020 senesi Zilhicce ayını 22’sinde İstanbul’dan özel olarak hazırlatılarak getirilen Minberin üzerindeki Hilâl ve Harem-i Şerîf’e yeni Avîze takılarak aydınlatılması güçlendirildi. Bütün bunlar Sultan I. Ahmed’in hediyeleri olarak yerlerine kondu. Nihayet bu kısımda

55 bk. Muhammed Lebib Betenuni, *el-Rihletü’l-Hicâziyye* (Kahire, t.y.), 268; Seyyid Bekir, *el-Melâmih el-Coğrafiyye li-Dürüb el-Hacîc* (Cidde, 1981), 92.

56 *Menaihü’l-Kerem fî Ahbari Mekke ve’l-Beyt ve Vülati’l-Harem*, 3/539.

57 *Menaihü’l-Kerem fî Ahbari Mekke ve’l-Beyt ve Vülati’l-Harem*, 3/540.

yapılması gerekenler 24 Zilhiccede bitirilmiş oldu. Son olarak Kâbe'nin kapısı tekrar açıldı ve 25 Zilhicce'de İstanbul'da çok özel olarak imal edilmiş olan Altın oluk eskisinin üzerine yerleştirilerek birbirine sıkıca birleştirildi. Bunları Sincârî'nin satırlarında buluyoruz⁵⁸, ancak diğer önemli kaynaklardan 'Âsımî'de eski oluğun çıkarıldığı ve yerine yenisinin monte edildiği şeklinde bir anlatım görülüyor⁵⁹. Montaj esnasında Kâbe'ye özel olarak gelen eşraf ve ulemâ yeni takılacak olan "Mizâb" ı hayranlık içinde temâşâ ederek ve Halîfe Sultan I. Ahmed'e dualar ettiler. Büyük bir şeffaflık içinde cereyan eden bu işlemler olayın birinci elden şahitleri ve onların anlattıkları kişiler tarafından nakledilerek yazılmış ve o dönem Mekke tarihlerinde yerini almıştır. Bu mutlu gün için Mimarbaşı Hasan Ağa 40 koyun kestirerek cemaate güzel bir ziyafet çekmiş ve işlemler kısmen bitmiş diğer kısmı da yapılmaya başlanmıştır. Bu şenlikler ve mutlu gün Muharrem'in ilk haftasına denk gelmesi münâsebetiyle yeni başlayan yıla hayırla girilmiş oldu inancı etrafta hissedildi. Kuşaklarda alt katta olanı 12 Muharrem günü takılmaya başlandı. Bu olayları en güzel ve detaylı şekilde nakleden tarihçi Sincârî'nin de kabul ettiği üzere İbn 'Allân olarak bildiğimiz müelliftir⁶⁰.

Mimar Hasan Paşa'nın Mekke'de yaptığı çalışmalar arasında, ve belki de en önemlilerinden biri Kanûnî Sultan Süleyman döneminde yapılmış olan Arafat Suyunun Huneyn suyu ile birlikte Mekke'ye ulaştırma projesinde zamanla ortaya çıkmış olan bazı eksiklik ve hasarların tamirâtı idi. Bütün bu işlemlerin bitirilmesi sonucunda Hasan Paşa İstanbul'a doğru hareket etti. Yolda Medîne-i Münevvere'ye uğradı, ziyaretini yaptı ve yolculuğu burada noktalandı. Zira Hasan Paşa ruhunu Medîne'de teslim etmişti⁶¹.

Mizâb değiştirilmesi: Altın oluk olarak bilinen Kâbe'deki yağmur oluğunun Hicrî 1020 senesinde tamir nedeniyle değiştirildiğini birçok Osmanlıca kaynak bildirir⁶². Ayrıca aynı eser Medîne-i Münevvere'de Ravza-i Mutahharaya "Kevkeb-i Dürri" diye bilinen elmasın konulduğundan bahseder.

Mekke-i Mükerrime haremindedir bulunan dört rüknün (el-Makâmât el-Erba'a) onarılması emrinin Sultan I. Ahmed tarafından verilmesi üzerine (Hicrî 1013) işlem derhal yerine getirilmiştir. Bu hususta en detaylı haber, "İbnü'l-Muhib el-Taberî" nin telifâtından olan "İthâfu Fudalâ-il-Zemen" adlı eserinde Hicrî 1016 yılı haberleri arasında verilir⁶³.

58 *Menaihü'l-Kerem fî Ahbari Mekke ve'l-Beyt ve Vülati'l-Harem*, 3/540.

59 Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdülmelik eş-Şafîi Asımî, *Semtü'n-Nücumü'l-Avali fî Enbai'l-Evail ve'l-Tevali*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut, 1998), 4/103, 397.

60 *Menaihü'l-Kerem fî Ahbari Mekke ve'l-Beyt ve Vülati'l-Harem*, 3/541.

61 bk. *Menaihü'l-Kerem fî Ahbari Mekke ve'l-Beyt ve Vülati'l-Harem*, 537; Ali b. Abdülkadir b. Muhammed e-Hüseyin el-Mekki et-Taberî Ali et-Taberî, *el-Ercü'l-Miski ve'l-Tarihü'l-Mekki ve Teracimü'l-Müluk ve'l-Hulefa*, thk. Eşref Ahmed Cemal (Mekke: el-Mekketü't-Ticariyye, 1996), 37,149; Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbillah ed-Dimaşki Muhibbi, *Hulasatü'l-Eser fî A'yani'l-Karni'l-Hadi Aşer* (Beyrut: Dâru Sadır, t.y.), 288-9.

62 msl. bk. Mehmed Eminü'l-Mekkî, *Hulefâ-i 'İzâm-ı Osmaniyye hazretlerinin Haremeyn-i Şerifeyndeki Âsâr-ı Mebrûre ve Meşkûre-i Humâyûnlarından* (Derseadet, 1318), 33.

63 bk. *Menaihü'l-Kerem fî Ahbari Mekke ve'l-Beyt ve Vülati'l-Harem*, 535.

Kâbe çatısı onarımı konusu da yine bu tamirât sırasında yani Sultan I. Ahmed dönemi hizmetleri arasında zikredilebilir. Bu ihtiyacın ortaya çıkışı şöyle olur; Hicrî 1020 yılında Mekke-i Mükerrreme'de yağan şiddetli bir yağmur neticesinde Kâbe'nin içine su girer. Bu durum halkı çok üzer ve derhal yetkililerden bir şey yapmaları istenir. Gelen cevapta acele etmeye mahal olmadığı zira İstanbul'dan yola çıkarak Mısır Hac Kafilesi ile Mekke'ye gelmekte olan Mimarbaşı Hasan Ağanın yakında Mekke'de olacağı haber verilir. Gerçekten Hasan Ağa Mekke'ye gönderilmekte olan "Mîzâb" ve "Nîtâk" yani hasarlı olan Kâbe duvarlarının sarılarak güçlendirileceği Kuşaklar ile birlikte Mekke'ye varır. Diğer eksikler yapıldığı sırada Kâbe çatısı da elden geçirilir. Yapılan işlemler arasında İstanbul'a Padişahın bilgisine arz edilen yazıda "Çatı Tamiri" de yer alır. Bu husus fazla emek ve hazırlık isteyen müstakil bir iş olmamasına rağmen kullandığımız eserleri birçoğunda konu ile ilgili bilgi bulmak mümkün oluyor.

Zemzem Kuyusuna Takılan Bilezik

Sultan Ahmed'in Mekke'deki önemli hizmetlerinden biri de Ka'be'de Harem-i Şerîf'in içinde bulunan Zemzem kuyusunun ağzına bir bilezik yerleştirilmesidir. Olayın gelişmesi 1024 yılında ortaya çıkan sel felâketi sonrasında bu husus İstanbul'a südde-i se'âdete bildirildi. Zemzem kuyusunda su seviyesinin yükselmesi dolayısıyla su almak isteyenlerin düşmesi olası bir durum olarak ortaya çıktı. Hattâ bu hususta istenmeyen olaylar da oldu. Yapılan istişâreler neticesinde kuyunun ağzına demirden veya bakırdan bir bilezik yapılması halinde yaklaşan kimsenin suya düşmesi veya bilerek atlaması tehlikesi ortadan kalkmış olacaktı. 1025 yılında hazırlıklar yapılarak montaj için tekrar Mimarbaşı Hasan Ağa Sultan Ahmed'in emri ile Mekke'ye gönderildi. Kuyunun ağzına altı kat demir incirden mamul bilezik yerleştirilecek Zemzem kuyusunun su seviyesi ne kadar yükselirse yükselsin içmek isteyenler için bir tehlike oluşturmayacaktı. Ayrıca Zemzem içmek isteyenler için korumalı bir musluk yapılacaktı. Bu konu hakkında Sincârî⁶⁴, Taberî⁶⁵, Şellî (1025 yılı olayları arasında) ve el-Âsımî⁶⁶ yeterince tafsilatlı bilgi verirler.

Arafat Su Yolların Islâhı

Arafat suyu denilince bundan Osmanlı Devletinin Hicaz hâkimiyetinin ilk dönemlerinde Sultan I. Selim'in oğlu Sultan Süleyman el-Kânûnî döneminde Mekke-i Mükerrreme'de su sıkıntısının had safhada olması dolayısıyla Arafat'ta kurulan su tesisleri aklımıza gelir. Burada kazılan kuyulardan çıkarılan sular depolarda tutularak öncelikle Arafat'taki hacıların ihtiyaçlarına sunulurdu. Arta kalan sular ise kapalı kanallarla Mekke'ye ulaştırılır ve orada yaşayan halkın ihtiyaçları giderilirdi. Bu su o ana kadar "Ayn-i Zübeyde" denilen Arafat'a kadar ulaştırılan sudan farklı bir sistemdi. Osmanlı Devleti hakimiyetinin ilk dönemlerinde kurulan bu su sistemi ve yiyecek sisteminin düzene konulması bölgeye yapılan ilk hizmetlerdendir. Mekke'de Haseki

64 *Menaihü'l-Kerem fî Ahbari Mekke ve'l-Beyt ve Vülati'l-Harem*, 3/559.

65 *el-Ercü'l-Miski ve'l-Tarihü'l-Mekki ve Teracimü'l-Müluk ve'l-Hulefa*, 57.

66 *Menaihü'l-Kerem fî Ahbari Mekke ve'l-Beyt ve Vülati'l-Harem*, 4/389.

Sultanın kurduğu “İmâret” ve “Şifâhâne” Mısır’da kurulan Deşîşe vakfı ile desteklenmiş ve sistem entegre bir duruma getirilmiştir. Mısırdan gönderilen pişmemiş hububât Mekke’de kurulu “İmâret”te pişirilir ve halka dağıtıldı. Sistem buydu. Yani su ve yiyecek temini Osmanlı Devleti tarafından bölgede ilk kurulan hizmet vakıfları olarak bilinmiştir. Burada neşredilen Sultan I. Ahmed’in vakfi ise büyük dedesi tarafından kurulmuş olan bu hizmetlerin takibi mahiyetindedir. Ancak Kanûnî Sultan Süleymanın kurduğu Arafat suyunu Mekke’ye ulaştırma sistemindeki kanallar zamanla tıkanmış ve hizmet aksama noktasına gelmiştir. Tarihlerde “İ’ mâr-ı ‘Ayni ‘Arafat” olarak geçen bu hizmet su yollarının tathîri denilen temizlenmesi demektir. Böylece Mekke sistemin kurulduğu ilk günde olduğu gibi bol suya kavuşmuştur. Tarihler bu değerli tamir projesinin Hicrî 1025 / Mîlâdî 1616 yılında tamamlandığına işaret ediyorlar. Sultan Süleyman zamanında halkın mutluluğu şiirlere yansıdığı gibi torun Sultan I. Ahmed döneminde bitirilen bu hizmetten duyulan mutluluk da aynı şekilde şiirlerle dile getirilmiştir. Burada ‘Âli b. Abdülkâdir el-Taberî tarafından yazılmış olan uzun şiirden sadece bir mısra’ını alıntı yapmakla iktifâ ediyoruz:

“Fe Kultü hâzâ’l- ‘Âm Târîhahû
Karrat ‘Uyûni’l-Nâsi bi’l-Mâi”

Osmanlı kültür ve medeniyeti açısından kıymetli bilgiler içeren ve Osmanlı arşivinde muhafaza edilen bu ve benzeri bir çok Arapça vakfiye neşredilmeyi beklemektedir. Bunların en başında Vakfiyeler ve Mahzarlar gelir. Ayrıca diğer devletlerin sultanlarına yazılan Arapça Nâme-i Humâyûnlar’la Mekke şerîflerine yazılan menşurlar bu grupta bulunan kıymetli belgelerdir. Bir de henüz ulaşılamamış olan Mekke ve Medine gibi Osmanlı coğrafyasında bulunan şer’î mahkemelerdeki kadı sicilleri konusu vardır. Evliya Çelebinin dediği gibi “külli emrin merhûnun bi vaktihî” yani her şeyin belli bir vakti vardır dediği gibi bizler de günü gelir yapılır diye ümî ederek sözüümü Türkçemiz’deki şu güzel temennî ile bitiriyoruz: Her şeyin bir vakt-i merhûnu vardır !

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Abdülmelik b. Hüseyin b. Abdülmelik eş-Şafii Asımı. *Semtü'n-Nücumü'l-Avali fi Enbai'l-Evail ve't-Tevali*. Thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz. 4 Cilt. Beyrut, 1998.
- Ahmed el-Sibâ'î. *Târîhu Mekke*. 2 Cilt. Riyad : el-Emanetü'l-Amme li'l-Ihtifal, 1984.
- Ali b. Abdülkadir b. Muhammed e-Hüseyini el-Mekki et-Taberi Ali et-Taberi. *el-Ercü'l-Miski ve't-Tarihü'l-Mekki ve Teracimü'l-Müluk ve'l-Hulefa*. Thk. Eşref Ahmed Cemmal. Mekke: el-Mekketü't-Ticariyye, 1996.
- Ali b. Taceddin b. Takıyyüddin Sincari. *Menaihü'l-Kerem fi Ahbari Mekke ve'l-Beyt ve Vülâti'l-Harem*. Thk. emil Abdullah Muhammed el-Misri. 6 Cilt. Mekke: Câmîatu Ümmi'l-Kurâ, 1998.
- Bilge, Mustafa L. "Aynizübeyde". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 4: 279-280. İstanbul, 1991.
- Bilge, Mustafa L. "Haseki'de Bayrampaşa Külliyesi Vakfiyesi". *Osmanlı'nın İzinde : Mehmet İpşirli Armağanı*. İstanbul, 2013.
- Bilge, Mustafa L. "Sultanahmed Camii ve Külliyesinin Açılış Merâsimi". *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla ; Büyük İstanbul Tarihi*. H. İbrahim Düzenli. Ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş ; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2015.
- Danişmend, İ. H. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. 2. Bs, 4 Cilt. İstanbul, 1961.
- Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzur. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut, t.y.
- Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. 4 Cilt. İstanbul: İkdam Matbaası, 1314.
- Eyice, Semavi. "Hâfız Ahmed Paşa Camii ve Külliyesi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 15: 85-87. İstanbul, 1997.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa, "Sultan I. Ahmed Devrinde Kâbe'nin Tamiri ". *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi* 12 (1993-1994), 37-38.
- Farooqhi, Suraiya. *Hacılar ve Sultanlar; Osmanlı Döneminde Hac (1517-1638)*. Trc. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- Galland, Antoine. *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar : 1672-1673*. Trc. Nahid Sırrı Örik. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1949.
- Halaçoğlu, Yusuf. "Bayrampaşa". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 5: 266-267. İstanbul, 1992.
- Hüseyin Abdullah Bâ Selâme. *Tarihü'l-Ka'beti'l-Muazzama : imaretuha ve kisvetuha ve sedanetuha*. 2. Bs, 2 Cilt. Cidde : Tihame, 1982/1402.
- İbrahim Peçevi. *Tarih-i Peçevi*. 2 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1283.
- Kutbuddîn el-Nehrevâlî. *el-Berku'l-Yemânî fi Fethi'l-'Osmânî*. Nşr. Hamed ül-Câsir. Riyad: Dârü'l-Yemame, 1387/1967.
- Kutbuddîn el-Nehrevâlî. *el-İ'lâm bi A'lâm-i Beytillâhi'l-Harâm*. Thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire : Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, 2004/1425.
- Mehmed Emînü'l-Mekkî. *Hulefâ-i 'İzâm-ı Osmanîyye hazretlerinin Haremeyn-i Şerîfeyndeki Âsâr-ı Mebrûre ve Meşkûre-i Humâyûnlarından*. Derseadet, 1318.
- Muhammed Ahmed Dehmân. *Mu'cemü'l-Elfâzi'l-Târîhiyye fi'l-Âsri'l-Memlûkî*. Şam, 1990.
- Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbillah ed-Dımaşki Muhibbi. *Hulasatü'l-Eser fi A'yani'l-Karni'l-Hadi Aşer*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, t.y.
- Muhammed Lebîb Betenuni. *el-Rihletü'l-Hicâziyye*. Kahire, t.y.

Mustafa Naima. *Naima tarihi : Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulasati Ahbari'l-Hafikeyn*. 6 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281.

Seyyid Bekir. *el-Melâmiḥ el-Coğrâfiyye li-Dürüb el-Hacîc*. Cidde, 1981.

Seyyid Muhammed es-Seyyid. “Deşîşe”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 9: 214-215. İstanbul, 1994.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984.

Ünal, Sadettin, Yaşaroğlu, Kâmil, Uzun, Mustafa. “Kabe”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 24: 14-26. İstanbul, 2001.

Ek Tablolar;

1. Vakfiyenin orjinal metnine ekli olan bu Tablo 1, Sultan I. Ahmed adına vekâlet yolu ile Kahire’de Şer’î Mahkeme huzurunda vakfı kabûlü ve tasdiki görülmektedir.
2. Tablo 2 de ise orjinal tasdik ve tescil kararının bilgisayar hattı ile yazılışı görülmüyor

هو الواقف على ضمائر العباد * العالم بسرائر الزهاد والعباد * ما أشار إليه بنام الأعلام * في طي هذه الوثيقة الشرعية العنبرية الأرقام * ونص عليه بما قص فحوى الكلام * من تضاعيف تأتيك الصحيفة المرعية العبقريّة الشأن العديّة النظام * الفابفة بواقعت فقرها على عقد اللالى والمرجان * بحسن البلاغة ولطف الإنسجام * من استبدال الوقف لسلطان السلاطين العظام * أحمد ملوك الإسلام * أمجد الخواقين الفخام * عميم الجود كريم الوجود كثير الأنعام * حفظه الله عن كل عارمات وأسقام * وحرسه بعينه التي لا تنام * وأنام في مهاده عدله الأنام * وخذ سلطنة سلسلته إلى انقراض صلصة سلسلة الشهوري الأعوام * الذي كان وقفه على حسنة تعد من محاسن الأيام * وصدقة جارية يرى لو أنشأها الكرام * من إرواء الحجيج بإنشاء راوية مروية من الأوام * وسحابة تجاري في إروائها الغمام * وإرفاد عباد العباد من سكان طيبة الطيبة وقطان المسجد الحرام * بأن يزيد في الوظائف لكل مؤذن وخطيب وإمام * ولمن يخدم فيهما من سائر الخدام * وصدور الإقرار به من وكيله الجليل وزيره السميع الهمام * وما يتفرع عليه من سرده الكلام * في إبقاء الموكل المتفضل المنعم * جميع ما شرطه أولاً من المصارف والوظائف وسائر المصالح والمهام * جرى كلّ الذي * ووضح وصحّ جميعه بين يدي * فإني حكمت بصحة هذا الاستبدال * عالماً بما هو الأصح من الأقوال * حكماً محكماً عارياً عن قوادح الصحة وموانع الجواز * وبصحة ما بقي على حالته الأولى من وظيفة معينة ومصرف متببّن ممتاز * مكتوباً كله في كتاب الوقف السابق * وفي هذا الصك اللاحق * على أبلغ أسلوب أو حسن طراز * فصار ما أخذ من القرى مكان ما نبذ وفقاً صحيحاً مسجلاً محتماً * بتسجيل المولى المولى للحكم سابقاً مقدماً * وخبا صريحاً مبرماً محكماً * وإنا الفقر إلى الله الغني المعين سند محمد الحسيني (أرسل) **محمد بن الشيخ الأجل السيد برهان الدين القاضي** بأخصب الأراضى وأقوم البلاد * مرقد أصحاب الفقه والاجتهاد * **مصر المحروسة** لا زالت عن غبار الفتن مكنوسة * مصروفاً عنها كل بلية ونحوسة * عفا الله عنهم وغفر لهم أمين * بحرمة سيد الأنبياء والمرسلين * قائد الغر المحجلين وعزته الطيبين الطاهرين * أما بعد فهذا سفرٌ جليل * وزبرٌ معتبر جميل

